

HARIIROO HOJII FI SIRNA HIIKKA WALDHABBII FALMII HOJII KEESSATTI RAKKOOLEE MUL'ATAN¹

Milkii Makuriyaa Yaaddressaa*
Getaachoo Fayyisaa Raggaasaa**
Ayyaanaa Toliinaa Gurmeessaa***

ABSTRACT

Under the 1995 Constitution, Ethiopia has tried to guarantee fundamental rights of workers provided under ILO Conventions. Accordingly, it has issued the labour proclamation and other subsidiary laws to provide the basic principles of rights and obligations which govern the worker-employer relations, as well as to form the relevant institutions. However, this paper

*LL.B(Yunivarsiitii Haromayaa);MA(Wiirtuu Mirga Namoomaa Yunivarsiitii Addis Ababaa); Qorataa Seeraa Instiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa; Teessoon Imeelii: milkiw@yahoo.com

**LL.B(Yunivarsiitii Hawaasaa), Qorataa Seeraa Instiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa; Teessoon Imeelii: bariifeyisa@gmail.com

***LL.B (Yunivarsiitii Jimmaa), Abbaa Murtii fi Leenjisa Instiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa; Teessoon Imeelii: ayanatolina323@gmail.com

¹ Barruun kun qorannoo bara 2007 ILOQHQS'O'n gaggeeffame ture irraa gabaabbatee kan dhiyaate dha. Qorannichi sirna iddattootti fayyadamuun kan gaggeeffame yommuu ta'u, dhaabbilee hojjechiisaa gara garaa (Warshaa Biqila Asallaa, Warshaa Oomisha Huccuu Ayikaaddis, Warshaa Oomisha Biiraa Baddallee, Korporeeshinii Humna Ibsaa Itoophiyaa Damee Jimmaa, Warshaa Gogaa Moojoo, Addis-Moojoo Kompileksii Zayita Nyaataa, Moenco Damee Adaamaa, Warshaa Oomisha Qorqoorroo Adaamaa, Oomisha Abaaboo Sheer Itoophiyaa, Oomisha Abaaboo Hoolotaa Roozis, Warshaa Oomisha Bishaan Albudaa Amboo, Warshaa Oomisha Saamunaa Walisoo, Warshaa Sukkaaraa Matahaaraa, Hospitaala Jeneraalaa Adaamaa, Xiqur abbaay Ergaa fi Fichisiisaa Damee Adaamaa, Itiyoo teeleekoom Damee Lixa Oromiyaa fi Humna Ibsaa Itoophiyaa Damee Naqamtee) fi Manneen Murtii, Waajjiraalee Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa godinaalee dhaabbileen kunneen keessatti argaman 7 fi aanaalee godinaalee kana jalatti argaman 14; akkasumas, qaamolee sadarkaa naannootti argaman irraa odeeffannoon funaanameera. Waliigalatti, bar-gaaffiin 89 hojjetoota dhaabbilee kanneeniin kan guutame yoo ta'u, af-gaaffiin 137 hooggantoota waldaalee hojjetootaa, hojjechiistotaa, Pirezidaantotaa, abbootii seeraa dhaddacha falmii hojii fi abukaattotaa wajjiin godhameera. Dabalataan, galmeelee fi ragaaleen sanadaa 90 gahan sakatta'amaniiru. Bu'aan qorannichaas Waxabajjii 2007 woorkishooppiif ILOQHQS'O'dhaan qaamolee ilaallatuuf dhiyaatee yaada hirmaanttotaan gabbateera.

contends that there are critical legal and institutional gaps in order to realize the rights of workers protected under the Constitution and ILO Conventions. In Oromia region, where this study is conducted, workers have little or no bargaining power to deal with their wages and other work conditions, which led to gross labour exploitation. Moreover, the principle of equal pay for equal work is overlooked. Absence of fit for purpose institution and uniform guidelines regarding employees' recruitment and hiring process has engendered incidents of employment discrimination. Generally, there is no industry based employment policy or systems to ensure equality in employment and rectify issues of discrimination at work place. Employment contracts mostly contradict the principles provided in the labour law. Dispute settling organs do not correctly construe the labour laws particularly while: determining employment relations to which labour law is applicable; dealing with the burden of proof, assessing the legitimacy of termination of employment contract and determining disablement compensation. Government shall be committed to fill the legal gaps including by signing important ILO Conventions like the minimum wage convention. It should also strengthen and empower institutions which take part in improving employment relations. Continuous training is important for judges, labour relations board members, labour inspectors, conciliators and trade union members to enable them properly execute employment legislations.

1. SEENSA

Dhaabbatni Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa Addunyaa (ILO) yeroo akka qaama 'Liigii mootummootaatti (*League of Nations*) hundaa'e, bara 1919 irraa jalqabee haalota hojii /working conditions/ fooyyaa'oo uumuuf, sadarkaawwan dhimma hojii /labour standards/ fi yaadota furmaataa

(recommendations) baasuun hojjechaa tureera. Konveenshinootnii fi yaadotni furmaataa (reccommendations) miseensota dhaabbatichaatiin yeroo adda addaatti bahan kunneenis istaandardiiwwan hojii addunyaa (International Labour Standards) uumaniiru. Biyyi keenyas ALA bara 1923 miseensa Dhaabbata Hojjetoota Idil-addunyaa yeroo taatee jalqabee mirgoota hojjetootaa kabajuu fi kabachiisuuf tattaaffii adda addaa godhaa turteetti. Bu'uura kanaanis, konvenshinoota bu'uuraa dirqisiisoo saddeet jiran dabalatee konveenshinoota 22 raggaasifteetti². Sirnoota mootummaawwan darbanii keessattis ta'e Heerri Mootummaa RDFI erga bahee asitti, mirga hojjetootaa kabachiisuudhaaf uwwisa seeraa fi caaseffama gara garaa dhimma kana irratti hojjetu hundeessuudhaan hojiiwwan hojjetamaa turaniiru.

Heera Mootummaa RDFI keessatti mirgootni gurguddoo hojjetaan qabu teechifamaniiru. Imaammata fi Tarsiimoon Biyyoolessaa Dhimma Hojii Itoophiyaa bara 2009 bahes industirii hojjetoota baay'inaan hirmaachisan (labour intensive) uumuu fi oomishtummaa fi galii hojjetootaa fooyyeessuu jiddu-galeessa godhatee kan qophaa'e dha³. Labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa lab.lakk. 377/96 (kana booda LHH) yeroo ammaa hojiirra jirus nageenya industirii mirkaneessuuf kaayyeffatee kan bahe yoo ta'u, innis dhimmoota murtaa'an irratti yeroo lama fooyya'eera. Seerotni kunis Labsii 466/97 fi Labsii lak.494/98 dha. Labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin alattis seerotni hariiroo hojii waliin rogummaa qaban biroo hedduun bahanii jiru⁴. Ta'us, seerotni kunneen bahuu fi qaamoleen dhimma kanarratti hojjetan gara garaa

²Kan argamu:http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:11200:0:NO:11200:P11200_COUNTRY_ID:102950 irratti dha. <gaafa 12/01/2016 kan ilaalame>.

³Imaammataa fi Tarsiimoo Biyyoolessaa Dhimma Hojii Itoophiyaa, 2009,F19. Kan argamu:<https://www.ilo.org/.../ETH89584.pdf> <gaafa 22/3/2016 kan ilaalame>.

⁴ Labsii Mirga Hojjechuu Qaama Miidhamtootaa Tumuuf Bahe, Labsii Lakk. 568/2008; Labsii Soorama Hojjetoota Dhaabbilee Dhuunfaa Murteessuuf Bahe, Labsii Lakk. 715/2003; Labsii Tajaajila Hojii fi Hojjetaa Walqunnamsiisu Bituuf Bahe, Labsii Lakk. 632/2001; Qajeelfama Hojjetoota Dubartoota Hojiiwwan Ulfaatoo Yookiin Fayyaaf Balaafamoo Ta'an Yookiin Haala Da'iinsaa Irratti Dhiibbaa Geessisan Murteessuuf Bahe (2005); Qajeelfama Sirna Raawwii Hojjetaan Ittiin Hir'ifamu caqasuun ni danda'ama.

hundeeffamuun qofti mirgi hojjetaa ni kabajama jechuu akka hin taane ni hubatama. Barruun kunis mirgootni hojjetaa sadarkaa addunyaatti akkasumas heeraa fi seerota biyya keenyaatiin beekamtii argatan qabatamaan hangam hojiitti hiikamaa akka jiran ni sakatta'a. Kana gochuufis, barruun kun kutaa jahatti qoodamee dhiyaateera. Kutaa jalqabaa (seensa) kanatti aanee kutaan dhiyaatu yaadrimee hariiroo hojii fi daangaa raawwii labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin walqabatee seeraa fi qabatama jiru kan agarsiisu dha. Kutaan sadaffaan waliigaltee hojii kan ilaallatu dha. Kutaa kana keessatti humna dhiibbaa uumuu hojjetaa fi mirgi walqixxummaa hojjetaa, bifoote waliigalteen ittiin taasifamuu fi turtii yeroo waliigaltee kanneen jedhan qabxiilee xiyyeeffatamani dha. Kutaa afraffaan miidhaa qaamaa hojiirratti dhaqqabuu fi rakkoo sanaan walqabatee jiru kan xiinxalu dha. Kutaan shanaffaan waliigaltee hojii karaa seeraan alaa addaan kutuu fi bu'aa isaa kan ilaalu dha. Dhumarratti, kutaan jahaffaa, yaadota gudunfaa fi furmaataa teechedha.

2.YAADRIMEE HARIIROO HOJII FI DAANGAA RAAWWII LABSII HOJJETAA FI HOJJECHISAA

2.1. YAADRIMEE HARIIROO HOJII

Jechi hariiroo hojii (*employment relation or industrial relation*) jedhu dhiphatee ykn bal'atee ilaalamuu danda'a. Hariiroon hojii dhiphatee yoo hiikamu, walitti dhufeenya hojjetootnii fi gaggeessitootni dhaabbata hojjechiisaa adeemsa hojii keessatti qaban akka ta'etti hubatama. Hiikaan inni bal'aan immoo hariiroon hojii walitti dhufeenya bal'aa mootummaa, waldaalee hojjetootaa fi hojjechiistotaa gidduutti uumamu akka ta'etti

ibsama⁵. Akka hiikkoo kanaatti, hariiroon hojii sirna hojjetaa fi hojjechiisaan bakka bu'oota isaanii fi mootummaa waliin ta'uun walitti dhufeenya gidduu isaanii jiru itti to'atani dha. Kanaaf, hariiroon hojii bal'atee yoo hiikame, walitti dhufeenya hojjetaa fi hojjechiisaan ykn gaggeessitootni dhaabbata hojjechiisaa waliin qaban qofa kan ibsu miti. Hariiroon hojii walitti qabaa seerotaa fi dhaabbilee gabaa hojii to'atanii fi sochii gurmaa'insi waldaa hojjetootaa fi hojjechiisaa akka waliigalaatti taasisan kan mul'isu dha. Sirni falmii hojii maloota idilee fi al-idilees qaamuma hariiroo hojii ta'a jechuu dha. Hariiroon hojii seerota dhimmicha bituuf tumamaniin kan bulu dha. Seerotni hariiroo hojii bituuf tumaman kunneenis adda dureen uumamuu fi addaan cituu hariiroo hojii, hojjetoota seericha jalatti eegumsa argatan, mirgoota hojjetaa fi hojjechiisaa fi gahee qaamolee hariiroo hojii bulchan ykn falmii hojii hiikan kan hammatan ta'u.

Hariiroon hojii jiraachuu fi dhiisuu; akkasumas, hojjetoota seerota hariiroo hojii bitan jalatti eegumsa argatan adda baasuuf ulaagaawwan (tests) gargaaran adda addaatu jiru. Ulaagaaleen kunneenis: ulaagaa to'annoo (*control test*), hanga hojjetaan dhaabbata hojjechiisaatti makame ilaaluu (*integration test*), itti gaafatamummaa diinagdee (*the economic reality test*), dirqamnii fi faayidaan gamaa gamanaa jiraachuu (*mutuality test*) kanneen jedhani dha⁶.

Akka ulaagaa to'annootti hariiroon hojii jira kan jedhamu hojii hojjetamuu fi akkaataa itti hojjetamu irratti hojjechiisaan aangoo ajajuu kan qabu yoo ta'e dha. Ulaagaan inni lammataa immoo hanga hojjetaan caasaa dhaabbata

⁵ Trebilcock, Anne (Ed), *Labour Relations and Human Resources Management*; Jeanne Mager Stellman (Ed), *Encyclopedia of Occupational Health and Safety*, International Labor Organization, Geneva, 2011. Also available at <http://www.ilo.org/iloenc/part-iii/> <gaafa 8/10/2007 kan ilaalame>.

⁶ Brenda Daly and Micheal Doherty, *Principle of Irish Employment Law* (Text Book, Clarus Press, 2010), F.47.

hojjechiisaa keessatti makamee tajaajila kennu ilaaluun kan murtaa'uu dha. Akka ulaagaa kanaatti, namni tokko hojjetaa jedhamuuf tajaajila ykn oomisha dhaabbatichaa keessatti hirmaannaa ijoo qabaachuu qaba. Adeemsa kenna tajaajilaa ykn omishaa keessatti qaama meeshaa fi baasii hojii dhiyeessu akkasumas qaama itti-gaafatamummaa diinagdee fudhate ilaaluun jiraachuu hariiroo hojii mirkaneessuun ni danda'ama. Itti-gaafatamummaa kanneen kan fudhate qaama hojjechiisu taanaan namni hojjetu sadarkaa hojjetaa argata jechuu dha. Adeemsa hojii keessatti namni hojjetuu fi hojjechiisu mirgaa fi dirqamni walii bahan yoo jiraate (fakkeenyaaf hojjechiisaan hojii dhiyeessuu fi kanfaltii raawwachuu; hojjetaan kanfaltii fudhachaa hojii hojjechuu) hariiroon kun hariiroo hojii ta'a. Maloota olitti ibsaman keessaa hariiroon hojii jiraachuu mirkaneessuuf yeroo ammaa filatamaa kan ta'e, akkaataa barbaachisummaa isaatti maloota kana walkeessa makuun fayyadamuu (*multiple test*) dha⁷.

Yaadrimee 'hariiroo hojii' jedhuuf LHH keessatti hiikni kenname hin jiru. Labsichi jecha hojjetaa jedhuuf hiikaa yommuu kennu, [*...nama hojjechiisaa waliin ... walitti dhufeenya hojii qabu...*] jechuun teechise⁸. Keewwata 4 jalatti immoo hariiroon hojii yeroo waliigalteen hojii raawwatamuu kaasee akka jalqabu agarsiisa. Labsii kana keessatti uumamuu hariiroo hojiitiif ulaagaalee olitti ibsaman keessaa kaan isaanii akka hammataman ni hubatama. Labsicha kwt 4(1) jalatti [*waliigalteen hojii raawwatame kan jedhamu...namni tokko mindaa argachuuf...aangoo hojjechiisaa jalattii fi faayidaa hojjechiisaatiif... hojii hojjechuuf*] yommuu waliigalu ta'uun ibsameera. Keewwata kana keessaa gaalee *aangoo hojjechiisaa jalatti* jedhu irraa kan hubatamu ulaagaalee hariiroo hojii adda baasuuf oolan keessaa ulaagaan to'annoo (*control test*) hammatamuu isaati. Gaaleewwan 'mindaa

⁷ *Akkuma lak. 6ffaa.*

⁸ Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa Itoophiyaa, Lab. Lakk. 377/96, Kwt. 2(3).

argachaa, faayidaa hojjechiisaatiif...' jedhan immoo ulaagaa jiraachuu faayidaa fi dirqama gamaa gamanaa (*mutuality test*)' kan agarsiisuu dha.

2.2. DAANGAA RAAWWII LABSII HOJJETAA FI HOJJECHISAA

Hariiroo fi gosootni hojii LHH jalatti eegumsa hin arganne kaa'amaniiru. Isaanis: kanneen kallattiin ykn ifatti hambifamanii (express exclusion) fi kanneen haala irratti hundaa'uun hanbifamani (conditional exclusion) dha⁹. Gaggeessitootni dhaabbilee hojjechiisaa dhaabbaticha waliin hariiroo hojii qabaatan bu'uura labsii kanaatiin hin bitamu. Gaggeessaa fi dhaabbata hojjechiisaa jidduutti hariiroon hojii uumamuu fi bu'aan hariirichi hordofsiisus bu'uura tumaalee seera hariiroo hawaasaa kwt 2512 hanga 2609 jiraniitiin bitama. Dhaddachi Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa (kana booda DhIMMWF) murtiiwwaan kenneen kanuma cimseera¹⁰. Hariiroon dhaabbatni hojjechiisaa hoji-gaggeessitoota isaa waliin qabaatu dambii ittiin bulmaataa dhaabbatichi baafatuun bitamuu danda'a. Haala qabatamaa naannoo keenyaa yeroo ilaallu, dambii ittiin bulmaataa keessatti gitni tokko akka hoji-gaggeessaatti yeroo caqasamu, manneen murtii hojjetaan sun gahee gaggeessummaa (aangoo hojjetaa qacaruu, jijjiiruu, ramaduu, fi kkf qabaachuu) ragaan mirkaneeffachuu osoo hin barbaachisiin hojjetichi gahee hoji-gaggeessaa ni qaba jechuun fudhachaa jiru¹¹.

Akkasumas, manneen murtii keenya hojjetaan itti-gaafatamaa kutaa tokkoo, fakkeenyaaf Itti-gaafatamaa Bulchiinsaa fi Faayinaansii dhaabbata

⁹Akkuma 8ffaa, kwt 3 fi 4.

¹⁰Nib Transpoortii (WA) fi Taganuu Mashashaa, DhIMMWF, Lak. G 18307, Jiildii 2ffaa; Dhaabbata Misooma Qonnaa Arsii fi Salamoon Abbabaa, DhIMMWF, Lak. G 15815, Jiildii 3^{ffaa}; Ambaayee W/maariyaam fi Dhaabbata Daldalaa Midhaan Itoophiyaa, DhIMMWF, Jiildii 13ffaa; Lak. G 60489.

¹¹Masaayi Galataa fi Warshaa Shukkaaraa Matahaaraa, Mana Murtii Aanaa (kana booda MMA) Fantaallee, Lakk. G. 16423 (kan hin maxxanfamne).

himatamaa waan ta'eef, akka hoji-gaggeessaatti yeroon fudhatan ni mul'ata¹². Ejjennoon faallaa kanaa ta'es manneen murtii keessatti yeroon calaqqisu ni mul'ata. Hojjetuun hooggantuu Bulchiinsaa fi Faayinaansii dhaabbata himatamaa turte waliigalteen kiyya seeraan ala addaan citee jira jechuun kanfaltiiwwan gara garaa gaafachuun yoo himattu, himatamaan mormii sadarkaa duraa dhiyeesseen himattuun hoji-gaggeessituu waan taateef falmii hojii nurratti dhiyeesuu hin dandeessu jedheera. Manni murtii jala-murtii mormicha irratti kenneen himattuun hooggantuu Bulchiinsaa fi Faayinaansii akkasumas miseensa manaajimentii ta'uudhaan ala akka seera hojjechiisaa fi hojjetaa keessatti teechifame gaheewwan hojjetaa qacaruu, jijjiiruu, kkf kan qabdu ta'uu waanti himatamaan mirkaneesse hin jiru jechuudhaan mormicha kufaa taasiseera¹³. Kunis, yaadrimee hoji-gaggeessaatiin walqabatee hubannoo fi hojimaatni jiru walirraa fagoo ta'uu kan agarsiisu dha.

Rakkoon qabatamaan qabxii kanaan walqabatee jiru inni bira, hojjetaan hojjechiisaa irratti himannaa dhiyeesse hoji-gaggeessaa ta'uu mirkanoofnaan manneen murtii dhimmichi LHH'tiin kan bulu miti jechuun galmee cufu¹⁴. Qabxiin bakka kanatti ilaallamuu qabu, hojjetaan mirga isaa kabachiifachuuf himannaa dhiyeesse tokko hoji-gaggeessaa ta'ee yoo argame, sababa kana qofaaf manneen murtii galmee cufuun isaanii bu'uura seeraa kan qabu hin fakkaatu. Manneen murtii dhimmi hojii-gaggeessitootaa yeroo dhiyaatuuf, aangoo kan qaban yoo ta'e, dhaddacha falmii hojiirraa gara dhaddacha siiivilii birootti jijjiiruun ilaaluu qabu. Sababni isaa himataan seera sirrii yookin mata duree dhimma isaa haala sirriin ibsuuf dirqama hin qabu.

¹²Lammaa Urgeessaa fi Yuunivarsiitii Kollejjii Rooyaal – Kaampaasii Adaamaa, Lakk G. MMA Adaamaa 89601.

¹³Eebbisee Barii fi Dhaabbata 'Women's Living Hope', Lakk. G. MMA Adaamaa 87706.

¹⁴Shibbiruu Caalchisaa, Abbaa Murtii MMA Adaamaa waliin afgaaffii gaafa 12/04/2007 gaaggeeffame.

Gama biraatiin, hariiroo hojii dhaabbilee tola ooltotaa fi dhaabbilee amantaa keessatti uumamu ilaalchisee akkaataa tumaaleen LHH hojii irra itti hin oolle ilaalchisee Manni Maree Ministeerotaa dambii baasuu akka danda’u labsichi ni agarsiisa¹⁵. DhIMMWF murtii dhimma dhiyaateef tokko irratti kenneen dhaabbilee amantaa keessatti hojjetootni hojii afuuraa hojjetan hariiroon dhaabbata amantaa sana waliin qaban bu’uura LHH’tiin akka hin bulle hubachiisera. Dambiin Manni Maree Ministeerotaa baasuu danda’a jedhames kan hojjetoota dhaabbilee amantaa kana keessaatti qacaramanii hojii afuuraan ala hojjetan kan ilaallatu malee, kan hojjetoota afuuraa akka hin taane hubachiiseera¹⁶. Kanaaf labsichi hojjetoota afuuraa dhaabbilee amantaa guutummaatti kan hin ilaallanne yoo ta’u, hojjetootni hojii afuuraan ala hojjetan garuu hanga dambiin jedhame bahutti dhimmi isaanii bu’uura labsichaan kan ilaalamu ta’a jechuu dha.

Haala qabatamaa manneen murtii naannoo Oromiyaa keessatti ittiin hojjetamaa jiru yeroo ilaallu, falmiilee hojii dhaabbilee amantaa irraa gara mana murtii dhufan ilaalchisee yaadota adda addaatu calaqqisa. Ta’ullee, hojjetoota dhimma afuuraa irra hojjetaniin ala jiran kan akka waardiyyaa, hojjetoota herregaa, ogeessa fayyaa fi kkf irraa falmiileen dhufan yeroo hedduu manneen murtiitiin simatamanii ilaalamaa jiru¹⁷. Yaadni faallaan darbee darbee mul’atu garuu, labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa hojjetoota hojii afuuraa hojjetanis ni haammata kan jedhu dha. Sababni isaas, tumaaleen

¹⁵*Olitti yaadannoo lak 8, Kwt 3(b).*

¹⁶Mana Amantaa Laamoorawoorq Qi/Maariyaamii fi Daaqon Mihirata Birahan (n-6), DhIMMWF,Lak. G. 18419, Jiildii 8ffaa.

¹⁷Baalchaa Cuqqaalaa, B/B Pirezdaantii MMA Lume, Afgaaffii gaafa 14/5/2007 gaggeeffame; Ayyantuu Gurmuu, Abbaa Murtii MMA Lume, Afgaaffii gaafa 14/5/2007 gaggeeffame; Shibbiruu Caalchisaa, Abbaa Murtii MMA Adaamaa waliin Af-ggaaffii gaafa 12/04/2007 gaggeeffame.

LHH dhaabbata amantii irratti raawwii qabaachuu malee hojjettoota dhimmi afuura irratti hojjetan jechuun waanti adda baase hin jiru kan jedhu dha¹⁸.

Dhimmi biraa daangaa labsichaan walqabatee ilaalamuu qabu hariiroo dhaabbileen idil-addunyaa hojjettoota isaanii faana qabani dha. Dhaabbileen idil-addunyaa iddoo gurguddoo lamatti: Dhaabbilee Miti-mootummaa Idil-addunyaa (*international non-governmental organizations, INGOs*) fi Dhaabbilee Mootummaa Idil-addunyaa (*intergovernmental organization, IGOs*) jedhamuun qoodamu.¹⁹ Dhaabbileen gosti duraa kanneen qaama mootummaa hin taane, akkasumas waliigaltee biyyoota gidduutti godhamuun ala uumamanii biyyoota adda addaa keessatti irra caalmaan hojii bu'aan alaa irratti kan bobba'ani dha. Akka fakkeenyaatti, Koree Fannoo Diimaa idil-addunyaa kaasuun ni danda'ama. Dhaabbileen kanneen lammataa walitti dhufeenya biyyootni birmadummaa qaban ykn waliigaltee biyyoota ykn mootummaaleen taasisan bu'uureffachuun hundaa'anii daangaa biyyoota kanneenii keessa socho'uun kan hojjetani dha. Gosoota dhaabbilee kanneeniitiif fakkeenya kan ta'u Dhaabbata Mootummoota Walta'anii fi Ejensoota dhaabbaticha jalatti hundaa'an ykn dhaabbaticha waliin waliigaltee taasisuun waliin hojjetani (specialized agencies) dha. Dhaabbileen Mootummoota idil-addunyaa kaayyoo dhaabbataniif galmaan gahuu akka danda'an biyyoota miseensa ta'an keessa socha'anii yommuu hojjetan itti gaafatamummaa hariiroo hawaasaa uumamu irraa bilisa akka ta'an waliigaltee taasifamuun murtaa'a. Fakkeenyaaf, Dhaabbanni Mootummoota Walta'anii Guraandhala 13 bara 1946 ALA'tti dhaabbatichi daangaa biyyoota miseensa ta'anii keessatti bilisaan akka hojjetu

¹⁸Heenok Maammuyyee, Pireezidantii Mana Murtii Aanaa Ada'aa waliin Af-gaaffii guyyaa 20/06/2007 taasifame, Habii Huseen, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Adaamii Tulluu waliin Afgaaffii guyyaa 15/04 / 2007 taasifame.

¹⁹International organizations, Toora intarneetii <http://en.wikipedia.org/wiki/> irratti kan argamu; <gaafa 05/09/ 2007 kan ilaalame>.

konveenshinii mirga addaa fi dawoo seeraa dhaabbatichaaf kennu (*convention on previlage and immunities of UN*) labseera.Haaluma walfakkaatuun dhaabbatichi ejensoota hojii dhaabbatichaa gargaaruuf dhaabbatichaan hundeeffaman ykn dhaabbaticha waliin waliigaluun hojjetaniifis konveenshinii dawoo seeraa fi mirga walfakkaataa kennu labseera²⁰.

Dhaabbatni Mootummoota Walta'anii bara 2008 ALA'tti sirna falmii naamusaa fi komii hojjetoota isaa bitu baasuun qaama falmii kana dhaga'us hundeesseera²¹. Hojjetootni dhaabbatichaa falmii qaban adeemsa sirnichi ajaju hordofuun komii isaanii qaamaan ykn intarneetiin teessoo qaamolee falmii hojii hojjetoota dhaabbatichaa ilaalan (tribunals) iddoowwan sadii; Niyoork, Jeneevaa, fi Naayiroobiitti argaman keessaa bakka tokkotti dhiyeeffatanii furmaata argachuu danda'u²². Akkaataa falmiin hojii dhaabbilee idil-addunyaa itti keessummeeffamu irratti sirna seeraa biyya keenyaa yoo ilaallu, LHH kwt 3(3) jalatti, Manni Maree Ministeerotaa dambii yoo baase ykn waliigalteen mootummaan biyyattii dhaabbilee kanneen waliin taasisan yoo jiraate malee hariiroon hojii dhaabbilee idil-addunyaa fi hojjetoota isaanii gidduutti uumamu bu'uura labsii kanaatiin akka bitamu ibsa. Dhimma kana irratti hanga ammaatti dambiin Mana Maree Ministeerotaan bahe hin jiru.Ta'us, biyyi keenya konveenshinii dhaabbata

²⁰Convention on the Privileges and Immunities of the Specialized Agencies, New York, 21 November 1947 [konveeshinichi dhaabbileen akka; FAO, ICAO, IFAD, ILO, IMO, IMF, ITU, UNESCO, UNIDO, UPU, WBG, WHO, WIPO, WMO, UNWTO fi kanneen walfakkatoo birootiif biyyoota konveenshinicha mallatteessan biratti dawoo akka argatan godheera]. Kan argamu:<http://cil.nus.edu.sg/rp/il/pdf/1947%20Convention%20on%20the%20privileges%20and%20immunities%20of%20the%20specialized%20agencies-pdf.pdf> <gaafa 22/3/2016 kan ilaalame>.

²¹UN Resolution 63/253 on 24 December 2008. Kan argamu toora intarneetii: <https://www.unjspf.org/.../UN%20Appeals%20Tribunal%20Statute.pdf> irratti dha <Gaafa 30/05/2008 kan ilaalame>.

²²UN Internal Justice System, <http://www.un.org/en/oaj/unjs/formalres.shtml>; <gaafa 06/09/2007 ALI'tti kan ilaalame>.

mootummoota walta'aniif dawoo fi mirga addaa kennu mallatteessiteetti²³. Kana irraa ka'uun Dhaddachi Ijibbaataa MMWO dhimma oliyyannoon ilaale tokko keessatti, himataan hojjataa dhaabbata UNDP ta'e tokko dhaabbatichi seeraan ala hojii irraa isa gaggeessuu ibsuun beenyaa fi kanfaltiiwwan adda addaa akka murtaa'uuf mana murtichaa gaafatus, falmiin hojii dhaabbatichaa fi himatamaa bu'uura LHH'tiin kan hin keessummeeffamnee fi manni murtii idilee ilaaluuf aangoo kan hin qabne ta'uu ibsuun komii himataa kufaa godheera²⁴. Kunis biyyi keenya konveenshinicha mallatteessuun ishii bu'uura LHH kwt 3(3)'tiin waliigalteen mootummaan dhaabbata kana waliin taasise jira waan jechisiisuuf hariiroon hojii dhaabbata UNDP fi hojjetaa kana gidduutti uumame bu'uura labsii kanaatiin akka hin bitamne ni taasisa.

Ejensoota dhaabbata mootummoota walta'anii waliin hojjetaniif konveenshinii mirga addaa fi dawoo seeraa kennu garuu biyyi keenya hin mallatteessine. Haa ta'u malee, yeroo adda addaatti dhaabbilee kanneen waliin waliigaltee adda addaa qofa qofaan raawwataa turteetti²⁵. Falmiin hojii dhaabbileen kunneen hojjetoota isaanii waliin qaban bu'uuruma waliigaltee kanaan kan ilaalamu waan ta'eef, qaamoleen falmii kana ilaalan jiraachuu fi qabiyyee waliigaltee sanaa addaan baasuun hojii irra kan oolchan ta'a. Dhaabbilee miti-mootummaa idil-addunyaa ilaalchiseetis haalli jiru kan walfakkaatu dha. Dhaabbileen kunneen hariiroo hojii hojjetoota isaanii waliin uumamu ilaalchisee mootummaa waliin waliigalteen mallatteessan yoo jiraate bu'uuruma waliigaltichaan kan rawwatu ta'a. Waliigalteen kan hin taasifamne yoo ta'e yookin dhimmoota waliigalteen hin haguugne irratti falmii hojii uumamuuf labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa hojii irra ni oola.

²³ Kan argamu toora intarneetii: <https://treaties.un.org/status> irratti dha; <gaafa 8/10/2007 kan ilaalame>.

²⁴ Alamaayyoo Olaanaa fi Dhaabbata UNDP, DhIMMWO, Lakk G 163639 (kan hin maxxanfamne).

²⁵ Fakkenyaaf Itoophiyaan bara 1958 ALI'tti 'ECA' dawoo kana akka kennitu dhabbata mootummoota walta'anii waliin waliigaltee mallatteessiteetti.

Murtiin DhIMMWF'tiin kennames kanuma kan hubachiisu dha. Dhaddachi kun hojjettoota dhaabbata dhuunfaa idil-addunyaa ilaalchisee Manni Maree Ministeerootaa labsichi akka hin raawwatamne dambii yoo baase ykn waliigalteen mootummaan dhaabbatacha waliin dhimma kana irratti raawwate yoo jiraate malee, falmiin hojii dhaabbileen kunneen hojjettoota isaanii waliin qaban bu'uura LHH'tiin akka ilaalamu murteesseera.²⁶ Dhaabbilee miti-mootummaa biyya keessaatiif garuu, labsichi guutummaatti hojiirra kan oolu ta'uu isaatu hubatama.

3. WALIIGALTEE HOJII

3.1. WALIIGALTEE HOJII KEESSATTI HUMNA DHIIBBAA UUMUU HOJJETAA FI MIRGA IJA QIXA TA'EEN ILAALAMUU

Humni namaa yeroo ammaa biyya keenya keessa jiru bal'aa fi baay'inaan ogummaadhaan kan hin deeggaramne dha. Sirni diinagdee biyyi keenya yeroo ammaa gaggeessitu gabaa bilisaa ta'uun walqabatee humni hojii ogummaa hin qabne baay'inaa fi salphaatti argamuun immoo hojjechiisaan haalota hojii fi faayidaa hojjetaa irratti ofumaa akka murteessu carraa guddaa ni uuma. Kuni keessumattuu rakkoo kan ta'u, biyyoota mindaa xiqqaa hojjetaa seeraan murteessanii hin qabne keessatti dha. Mindaan xiqqaan kanfaltii xiqqaa hojjetaaf sababa hojii ykn tajaajila yeroo murtaa'e keessatti kenneef yeroo ykn bu'aa argamsiise irratti hundaa'uun waliigaltee hojii ykn waliigaltee gamtaatiin osoo hin hir'ifamiin, haala diinagdee fi hawaasummaa

²⁶ Sasakawaa Giloobaal (Pirojectii) fi Shawaadimbar Dachaasaa, DhIMMWF, Lakk G 67996, Jiildii 13ffaa.

biyyattii irratti hundaa'uun fedhii bu'uuraa hojjetaa fi maatii isaaf akka gahutti seeraan kan murtaa'u dha²⁷.

Konveenshiniin Dhaabbata Hojjetaa fi Hojjechiisaa Addunya (ILO) lakkoofsi 131 fi yaadni furmaata lakkoofsi 135 mindaa xiqqaa ilaalchisee waliigalteewwan idil-addunyaa yeroo ammaa hojjiirra jirani dha. Sanadoota kanneeniin alattis waliigalteewwan idil-addunyaa hedduun mirga hojjetootni mindaa gahaa argachuuf qabaniif beekamtii kennaniiru. Fakkeenyaaf, Dikilaarisiyootni Idil-addunyaa Mirgoota Dhala Namaa (UDHR) namni kamiyyuu hojii hojjetuuf mindaa kanfaltii jireenya isaa fi maatii isaaf gahu argachuuf mirga akka qabu ni teechisa²⁸. Konveenshiniin Idil-addunyaa Mirgoota Diinagdee, Hawaasummaa fi Aadaa irratti taasifame (ICESCR) immoo hojjetaan haala hojii mijataa, keessumattuu mindaa madaalawaa argachuu akka qabu ni kaa'a.²⁹ Haaluma walfakkaatuun, Chaartariin Mirgoota Dhala Namaa fi Ummattoota Afrikaa (*Chaartarii Baanjul*) namni kamiyyuu mirga haala mijataa ta'e keessatti hojjechuu fi hojii walfakkaataaf kanfaltii walqixa argachuu akka qabu ni ibsa.³⁰ Koomishiniin Mirgoota Namoomaa fi Ummattoota Afrikaa Chaartarii kana irratti hundaa'ee akkaataa mirgootni diinagdee, hawaasummaa fi aadaa Chaartarichaan beekamtii argatan hojjiirra ooluu danda'an irratti qajeelfama baase kwt 15 jalatti mootummaaleen miseensa ta'an lammiilee isaanii hojjetaa ta'aniif

²⁷General Survey of the Reports on the Minimum Wage Fixing Convention, 1970 (No. 131), and the Minimum Wage Fixing Recommendation, 1970 (No. 135), Geneva, 2014, F.19; kan argamu: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/--relconf/documents/meeting_document/wcms_235287.pdf; <gaafa 22/3 /2016 kan ilaalame>.

²⁸Universal Declaration on Human Rights (ammaan booda, UDHR), Kwt. 23. Kan argamu toora intarneeetii: <http://www.jus.uio.no/lm/un.universal.declaration.of.human.rights.1948/portrait.a4.pdf>; <gaafa 30/05/2008 kan ilaalame>.

²⁹International Convention on Economic, Social and Cultural Rights (ammaan booda, ICESCR), Kwt. 7. Kan argamu toora intarneeetii: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ICESCR.aspx>; <gaafa 30/05/2008 kan ilaalame>.

³⁰African Charter on Human and Peoples Rights, Kwt.15. Kan argamu toora intarneeetii: http://www.achpr.org/files/instruments/achpr/banjul_charter.pdf; <gaafa 30/05/2008 kan ilaalame>.

haala hojii mijataa uumuu, keessumattuu mindaa madaalawaa jireenya ilma namaaf gahuu danda’u kan argatan ta’uu mirkaneessuu akka qaban akeekeera.

Itoophiyaan sanadoota Dhaabbata Hojjetootaa Addunyaa (ILO) waa’ee mindaa xiqqaa hojjetootaa murteessuuf tumaman hin mallateessine. Ta’us, Konveenshinii Idil-addunyaa Mirgoota Diinagdee, Hawaasummaa fi Aadaa irratti taasifamee fi Chaartarii Baanjul mallatteessitee waan jirtuuf, tumaalee sanadoota kanneenii kabajuuf dirqama ni qabdi. Seerri hojjetaa fi hojjechiisaa Itoophiyaa mindaa xiqqaa hojjetoota dhaabbilee dhuunfaa keessa hojjetanii hin murteessine. Kunis mindaan hojjetoota kanneenii waliigaltee hojjetaa fi hojjechiisaan taasisan qofa irratti akka hundaa’u taasiseera.

Haala qabatamaa akka naannoo Oromiyaatti dhimma kanaan walqabatee jiru ilaalchiisee yaada hojjetootni qaban hubachuuf bargaaiffii qophaa’e hojjetootni 89 akka deebisan ta’eera. Bu’aan isaas gabatee armaan gadii keessatti kan agarsiifame fakkaata.

Gabatee 1

Gaaffii	Deebii Hirmaattota		
	Eeyyee	Lakki	Yaada kennuu hin danda’u
<i>Waliigaltee hojii keessatti hojjetaan faayidaa yookin haalawwan hojii murteessuu keessatti ni dhagahamaa?</i>	38 (%47)	43 (%53)	8

Daataan kun dhaabbilee hojjechiisaa gara caalaa keessatti humni hojjetaan haalota hojii fi faayidaa isaa eegsisuu irratti dhiibbaa uumuuf qabu gadi aanaa akka ta'e kan agarsiisu dha. Daataan afgaaffii irraa argames, hojjechiistotni olaantummaa humna murteessuu qabaniin faayidaa dhuunfaa isaanii qofa kan eegsifataa jiran akka ta'ee fi carraan dhagahamuu hojjetaa laafaa ta'uu kan agarsiisu dha³¹. Keessumattuu hojjetoota hojii humnaa hojjetan irratti rakkoon kun ni hammaata³².

Gama biraatiin, faayidaawwan gara garaa kanneen akka guddina sadarkaa, boonasii fi mindaadhaan walqabatee, keessattuu dhaabbilee waliigaltee gamtaa hin qabne keessatti, hojjetoota jidduutti loogiin haalli itti uumamu bal'inaan mul'ata³³. Dhimma kanarratti hojjetootni 89 bargaaaffii akka guutan itti kenname yaada isaanii akka itti aanutti ibsaniiru.

³¹Alamaayyoo Hirphasaa, Abbaa Murtii Mana Murtii Olaanaa Kibba Lixaa Shawaa waliin gaafa 01/05/2007; Tashoomaa Alamu, Abbaa Murtii Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii waliin gaafa 06/05/2007; Taganee Taayyee, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Ada'aa, afgaaffii gaafa 22/04/2007; Kaffaaloo Gaaddisaa, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Ada'aa, afgaaffii gaafa 21/04/2007; Heenook Maammuyyee, Pireezidantii Mana Murtii Aanaa Ada'aa, afgaaffii gaafa 20/06/2007 taasifame.

³²Taadlaa Nigaatuu, Bulchiinsa Humna Namaa Warshaa Qorqoorroo Adaamaa waliin gaafa 13/05/2007; Afaworq W/gabreel, Bulchiinsa Humna Namaa Warshaa Biiraa Baddallee, afgaaffii gaafa 16/04/2007; Shawaangizaaw Taddasaa, Bulchiinsa Humna Namaa Warshaa Saamunaa afgaaffii gaafa 27/04/2007; Abarraa Kabbadaa, Humna Namaa Warshaa Huccuu Ayikaa Addis waliin afgaaffii gaafa 20/05/2007 gaggeeffame.

³³Itti Aanaa Dura-taa'aa fi Barreessaa Waldaa Hojjetaa (maqaa isaanii ibsuu kan hin barbaadne) Kompileksii Zayita Nyaataa Addis-Mojoo, Afgaaffii gaafa 14/5/2007 gaggeeffame.

Gabatee 2

Gaaffii	Deebii Hirmaattotaa		
	Eeyyee	Lakki	Yaada kennuu hin danda'u
<i>Qacarrii irratti yoo dorgomtan hojjechiisaan dorgomtoota wal qixxummaan ilaalee ni dorgomsiiisaa?</i>	48 (% 53)	26 (%29)	15
<i>Hojii walfakkaataa ta'eef kaffaltiin wal fakkaatu hojjetaaf ni kaffalamaa?</i>	33 (%37)	51 (%64)	5

Daataan kunis sirni qacarrii dhaabbilee hojjechiisaa loogii irraa bilisa ta'uu ilaalchisee amantaan horate laafaa ta'uu kan agarsiisu dha. Kana malees, dhaabbilee hojjechiisaa hedduu (harka caalaa) keessatti hojjetoota hojii walfakkaataa hojjetan jidduutti loogiin bal'aa ta'e raawwatamaa akka jiru kan mul'isu dha. Kana malees, daataa afgaaffii irraa argame irraa akka hubatamutti dhaabbileen hojjechiisaa hedduun akkaataa carraan barnootaa, leenjiin, jijjiirraan iddoo hojii, guddinni sadarkaa fi kkf ittiin kennamu irratti sirna ifa ta'e diriirsanii hin qabani. Dhaabbilee sirna kana qaban keessattis yoo ta'e, sirna bahe hojiirra oolchuu irratti rakkoon ni mul'ata. Carraawwan gara garaa kunneen hojjetaaf yeroo kennamanis, saala, gosa, sanyii, dheerina yeroo waliigaltee, kkf irratti hundaa'uun loogiin ni raawwatama³⁴.

³⁴Kabbadaa Furgaasaa, Dura-taa'aa Waldaa Hojjetootaa Warshaa Bishaan Albuudaa Amboo, afgaaffii gaafa 20-4-2007 gaggeeffame.

3.2. BIFOOTA WALIIGALTEEN ITTIIN TAASIFAMU

Labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa hiikaa waliigaltee hojii kaa'uu baatus waliigalteen hojii kan uumamu namni tokko mindaa argachaa to'annoo hojjechiisaa jalatti yeroo hin murtoofneef, yeroo murtaa'eef ykn hojii murtaa'e hojjechiisaaf hojjechuudhaaf yoo waliigale dha jechuun kaa'era³⁵. Haala addaan seeraan yoo ibsame malee waliigalteen hojii bifa (foormii) addaatiin godhamuun dirqama akka hin taane labsichi kwt 5 jalatti ni ibsa. Tumaalee labsichaa kwt 6 fi 7 irraa akka hubachuun danda'amutti, waliigalteen hojii barreeffamaa fi barreeffamaan ala (afaaniin ykn gochaan) raawwatamuu danda'a. Waliigalteen hojii gosa qacarrii, iddoo hojii, mindaa fi haala kanfaltii akkasumas turtii yeroo waliigaltichaa haala ifa ta'een teechisuu qaba. Waliigalteen hojii afaaniin yookin gochaan kan uumame yoo ta'e hojjechiisaan haalota kanneen barreeffamatti jijjiruun hojjetaaf guyyoota 15 keessatti kennuu akka qabu seerri dirqama irra kaa'eera. Kunis hojjetaan hariiroo hojii keessatti mirgaa fi dirqama isaa siritti akka hubatu gargaaruuf akkasumas falmiin yoo uumame dhimma falmiif sababa ta'e salphaatti hubachiisuun akka danda'amuuf yaadameeti dha. Qabatama dhaabbilee hojjechiisaa naannoo Oromiyaa keessa jiraniin hubachuuf hojjetootni 89 bargaaffii akka guutan kan taasifame yoo ta'u, innis akka armaan gadiitti teechifameera.

³⁵LHH, *Olitti yaadannoo lak 8*, Kwt 4.

Gabatee 3

Gaaffii	Deebii Hirmaattotaa		
	Eeyyee	Lakki	Yaada kennuu hin danda'u
<i>Waliigalteen hojii keessan mirgaa fi dantaa kiyya naaf kabachiisuuf gahaa dha jettanii amantuu?</i>	36 (%42)	48 (%56)	5
<i>Waliigaltee barreeffamaa hin qabdan yoo ta'e, hojjechiisaan keessan ibsa barreeffamaa isinii kenneeraa?</i>	29 (%51)	27 (%47)	33

Akka daataan gabatee olii keessatti teechifame agarsiisutti hojjettoota kanneen keessaa garri caalu (%56) waliigalteen hojii isaanii mirgaa fi dantaa qaban nuuf kabajchiisuuf gahaa dha jedhanii hin amanani. Kana malees, hojjettoota waliigaltee bareeffamaa hin qabne keessaa gartokkeetti kan dhiyaatan (47%) ibsi haala hojii barreeffamaan hin kennamuufi. Akka daataan afgaaffii agarsiisutti, hojjettoota isaanii waliin waliigaltee hojii barreeffamaan kan taasisan yeroo hedduu dhaabbilee hojjettoota hedduu qabani dha³⁶. Dhaabbileen hojjechiisaa hojjettoota muraasa qaban yeroo hedduu hojjettoota isaanii waliin waliigaltee barreeffamaa hin raawwatani³⁷. Bifti waliigalteen hojii ittiin taasifamu amala yookin turtii hojii hojjetaan

³⁶Gannat Dagaagaa, A/Adeemsa Ejansii Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Godina Arsii waliin gaafa 04/05/2007; Shifarraa Abarraa, Waltaasisaa Ejansii Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Magaalaa Sabbataa waliin gaafa 15/05/2007; Tufaa Haawaan, Itti Gaafatamaa Waajjira Hojjetaa fi Hawaasummaa Aanaa Adaamii Tulluu, waliin gaafa 13/04/2007; Baarrakaa Ragguu, Pireezidantii Mana Murtii Aanaa Adaamii Tulluu waliin guyyaa 14/04/2007; Heenook Maammuyyee, Pireezidantii Mana Murtii Aanaa Ada'aa waliin afgaaffii guyyaa 20/06/2007 taasifame.

³⁷Taammiraat Tasfaayee, Dura-taa'aa Waldaa Hojjettootaa Dhaabbata Oomisha Abaaboo Hoolataa Roozis waliin afgaaffii gaafa 21/4/2007 gaggeeffame.

tokko qacarama irrattis hundaa'uun garaagarummaa akka qabu ni hubatama. Hojjetootni yeroo murtaa'eef ykn hojii murtaa'e hojjechuuf qacaraman, hojjetoota kaan caalaa, yeroo baay'ee waliigaltee barreeffamaa hin qabaatan³⁸. Kana malees, waliigalteewwan barreeffamaan taasifaman yeroo hedduu hojjechiisaan qofaa isaa kan wixineessu waan ta'eef dirqama hojjetaa malee mirga hojjetaa yookin dirqama hojjechiisaa agarsiisuu irratti kan xiyyeeffatan miti³⁹. Tarreeffama gahee hojii hojjetaaf kennuun dhaabbilee hedduu keessatti hin baramne⁴⁰. Dhimma qabatamaa tokko keessatti, hojjetuun gita hojii qulqulleessituu irratti qacaramte uffata hojii hojjetootaaf akka raabsitu ajajamtee waan diddeef, waliigalteen hojii ishii addaan citeera⁴¹. Kunis, waliigalteen hojii ifa hin taanee fi gaheen hojii tarreeffamee hojjetaaf kennamuu dhabuun falmiiwwan hojii mana murtiitti dhiyaataniif sababa ta'aa akka jiru mul'isa.

Waliigalteen hojii barreeffamaan yeroo taasifamus qabiyyee bu'uura seeraatiin hammachuu qabu hunda haammatee ifa ta'ee qopha'aa hin jiru. Waliigalteewwan taasifaman hedduun haala shallaggii mindaa, iddoo hojii, turtii yeroo hojii, dirqama bitaa fi mirgaa ifatti ibsanii hin teechisani⁴².

³⁸Indaashaw Dassaaleny, Gaggeessaa Oomishaa (Production Manager), Dhaabbata Oomisha Abaaboo Hoolataa Roozis, Afgaaffii gaafa 21/04/2007; Ayyaanaa Abbabaa, Gorsaa Seeraa Dhaabbata *Rovestone* (IGM) waliin guyyaa 05/05/2007; Anteeneh Zeerihuun, Hojii Gaggeessaa Dhaabbata Xiqur Abbaay Damee Adaamaa waliin afgaaffii guyyaa 12/05/2007 taasifame.

³⁹Amsaaluu Olaanii, Pirezdaantii MMO Go/Sh/Lixaa, Afgaaffii gaafa 24/4/07; Kumalaa Abarraa, Abbaa Murtii MMA Amboo, Afgaaffii gaafa 24/4/2007; Lammii Dirribaa, Abbaa Murtii MMO Go/Sh/Lixaa, Afgaaffii gaafa 24/4/2007 gaggeeffame.

⁴⁰Birhaanuu Bantii, I/G/Wa/Dh/H/Ma/Naqamtee, Afgaaffii gaafa 28/4/2007; Yohaannis Indaalewu, Ogeessa Qorannoo fi Leenjii, Wa/Dh/H/H/Ma/Naqamtee, Afgaaffii gaafa 28/4/2007 gaggeeffame.

⁴¹Amaani Aliyyee fi Industirii Nyaataa Halaalaa, MMA Lume, Lakk G 44954 (kan hin maxxanfame).

⁴²Dhugumaa Nadhaa, Pirezdaantii Mana Murtii Godina Addaa Naannoo Finfinnee waliin gaafa 14/05/2007, Gizaaw Baqqalaa fi Namoo Toogaa, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Xiyyoo waliin gaafa 07/05/2007; Ayyalaa Damisee, Waltaasisaa Ejansii Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Godina Jimmaa waliin gaafa 13/04/2007; Gosaa Warquu, To'ataa Haala Hojii Ejansii Dhimma Hojjataa fi Hojjachiisaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 04/05/2007,

Waliigaltee hojii tokko tokko keessatti mirga hojjetaa haala miidhuun yookin mirga hojjetaaf LHH ykn waliigaltee gamtaa keessatti kan teechifame irraa gadi haala ta'een walta'iinsi yeroo uumamu ni mul'ata. Fakkeenyaaf, waliigalteen hojii balleessaa hojjetaatiin kan addaan citu yoo ta'e hojjetaan mirga kanfaltii sooramaa ykn providantii hin argatu jechuun waliigaluu,⁴³ hariiroo hojjetaa fi hojjechiisaa jidduu jiru waliigaltee shaakallii /apprenceship/ fakkeessuun qacaruu,⁴⁴ hojjetichi qaxaramaa osoo hin taanee hojii dhuunfaa kan hojjetu fakkeessuun waliigaluu (keessattuu hojii konkolaachisummaa iratti)⁴⁵ fi kkf rakkoowwan mul'atani dha.

3.3. TURTII YEROO WALIIGALTEE

Waliigalteen hojii yeroo hin murtoofneef, yeroo murtaa'eef ykn hojiin murtaa'e tokko hanga dhumutti kan turu ta'uu danda'a. Akka qajeeltootti, waliigalteen hojii hundinuu kan yeroo hin murtoofneef raawwatame ta'ee akka tilmaamamu LHH kwt 9 irratti teechifameera. Haalotni hojjechiisaan hojjetaa yeroo ykn hojii murtaa'eef itti qacaruu danda'u labsicha kwt 10 jalatti ibsamaniiru. Haalotni kunneenis hojjetaa duraan ture yeroof bakka buusuuf, baay'ina hojii uumame hir'isuuf, hojii balaa tasaa dhufu ittisuuf, hojii darbee darbee dhufu, hojii waqtii murtaa'e keessa dhufuu fi yommuu caasaan dhaabbatichaa qoratamu hojiiwaan hojjetaman akka ta'e tarreeffameera. Haalota kanaan ala hojjechiisaan hojjetaa yeroo murtaa'eef qacaruu hin danda'u.

Innaaw Daaljuu, To'ataa Haala Hojii Ejansii Dhimma Hojjataa fi Hawaasummaa Magaalaa Adaamaa, waliin afgaaffii gaafa 08/05/2007 gaggeeffame.

⁴³Masfin Nugusee, Abbaa Murtii Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaa, Afgaaffii gaafa 24/04/2007 gaggeeffame.

⁴⁴Shibbiruu Caalchisaa, Abbaa Murtii MMA Adaamaa, Afgaaffii gaafa 12/04/2007 gaaggeeffame.

⁴⁵Taganee Taayyee, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Ada'aa, Afgaaffii gaafa 22/04/2007 taasifame.

Turtii yeroo waliigaltee hojii ilaalchisee bargaaftiin hojjetoota dhaabbilee garagaraa keessa hojjetaniif dhiyaatee yaadni argame kan itti aanu fakkaata.

Gabatee 4

Gaaffii	Deebii Hirmaattotaa		
	Eeyyee	Lakki	Yaada kennuu hin danda'u
<i>Hojii amala itti-fufaa ta'e qabuuf waliigalteen hojii yeroo murtaa'etti akka daanga'u yeroon ta'u ni jiraa?</i>	22 (%31)	49 (%69)	18

Daataan kunis dhaabbilee hojjechiisaa keessatti amalli hojii itti fufaa yoo ta'ellee, hojjetaa yeroo murtaa'eef jedhanii qacaruun kan jiru ta'uu dha. Daataan afgaaffii irraa argames dhaabbileen hojjechiisaa hedduun ulaagaa seerri teechise osoo hin guutne hojjetoota waliigaltee yeroo murtaa'ee fi irra deddeebiin haaromuun hojjetaa qaxaraa akka jiran ni agarsiisa. Keessattuu, rakkoon kun hedduminaan kan mul'atu hojjetoota qulqullinaa, eegumsaa fi bareedina mooraa irra hojjetan; akkasumas, konkolaachistoota irratti dha⁴⁶. Dhaabbileen hojjechiisaa tokko tokko immoo hojii walfakkataa irratti hojjetoota gar tokko dhaabbii kaan immoo waliigaltee yeroo murtaa'aatiin qacaruun hojjechiisu⁴⁷.

⁴⁶Afaworq W/gabreel, Bulchiinsa Humna Namaa Warshaa Biiraa Baddallee, Afgaaffii gaafa 16/04/2007 taasifame.

⁴⁷Birquu Hambisaa fi Masaay Abaataa, Ejensii Dhunfaa Edominyaa Damee Biiraa Baddalee, Afgaaffii gaafa 17/04/2007 gaggeeffame.

Manneen murtii birattis yeroo tokko tokko waliigaltee hojii irratti turtiin waliigaltichaa akkaataa qajeeltoo seera jiruutiin faallaa ta'een hojii amala itti fufaa qabuuf waliigaltee yeroon daanga'e yoo mallatteeffame fudhatama dhabsiisuudhaan akka hojjetaa dhaabbataatti fudhachuun ni jira⁴⁸. Yeroo tokko tokko immoo amalli hojichaa kan itti fufu yoo ta'ellee, hojjetaan waliigaltee barrreeffamaa yeroon daanga'e mallatteessee qacameera yoo ta'e, waliigaltichaan dirqamuun irra jiraata yaada jedhu calaqqisiisu⁴⁹.

4. MIIDHAA QAAMAA HOJIIRRATTI DHAQQABU

Miidhaan hojiirraa miidhaa qaamaa balaa hojiirratti uumamuun dhaqqabuu fi rakkoo fayyaa sababa hojiitiin dhufan kan hammatu akka ta'e LHH kwt 95 (2) jalatti teechifameera. Miidhaa hojiirratti hojjetaa irra gahu hambisuuf yookin xiqqeessuuf hojjetaa fi hojjechiisaan dirqama qabu. LHH kwt 12/4/ fi 92 jalatti hojjechiisaan miidhaan hojiirraa irra akka hin geenye tarkaanfii barbaaachisaa hunda fudhachuu akka qabu akkasumas qaama aangoo qabuun qajeelfama isaaf kennamu fudhatee hojiirra oolchuu akka qabu teechifameera. Labsicha kwt 13/4/, 13/5/ fi 93 jalatti hojjetaanis dirqama walfakkaataa akka qabu kaa'ameera. Ta'us, of-eeggannoon bifa kamiyyuu yoo fudhatame hojjetaa irra miidhaan hojii gahuun isaa kan hin hafne dha. Labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa yeroo miidhaan bifa kanaan gahu hojjechiisaan hojjetaa sanaaf beenyaa miidhaa kanfaluuf itti gaafatamummaa akka qabu tumeera. Akka tumaa LHH kwt 96/5/ irraa hubatamutti,

⁴⁸Raggaasaa Bayyanaa, Abbaa Murtii, MMA Walmaraa, Afgaaffii gaafa 23/4/07; Tasfaayee Murteessaa; Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Baddallee, Afgaaffii gaafa 14/04/2007; Gizaaw Baqqalaa fi Namoo Toogaa Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Xiyyoo waliin gaafa 07/05/2007; Girmaa Abbabaa fi Namoota lama, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Sabbataa Hawaaas, afgaaffii gaafa 16/05/2007 gaggeeffame.

⁴⁹Asfawuu Kaliilee, Abuukaattoo Dhuunfaa, waliin afgaaffii guyyaa 21/04/2007;Maqaasaa Taajjabaa, Abuukaattoo Dhuunfaa waliin guyyaa 21/04/2007;Tashoomaa Wayyeessaa, Abbaa Murtii MMA Amboo, afgaaffii gaafa 24/4/2007 gaggeeffame.

hojjechiisaan balleessaa qabaatus qabaachuu baatus miidhaa hojiirraa hojjetaarra gahuuf itti-gaafatamummaa (strict liability) ni qabaata. Ta'us, sababni miidhaan sun dhaqqabeef balleessaa hojjetaan ta'e jedhee raawwatuun ta'uu yoo mirkaneesse, hojjechiisaan itti-gaafatamummaa jalaa baha. Fakkeenyaaf, hojjetaan machaa'ee bakka hojiitti argamuudhaan akka hin hojjenne hojjechiisaadhaan ajajamee didee waan hojjeteef miidhaan yoo irra gahe, hojjechiisaan miidhaa hojicharratti isarra gahuuf itti gaafatamummaa hin qabaatu jechuu dha⁵⁰.

Miidhaan hojiirraa dhaqqabe jechuudhaaf ulaagaawwan guutuu qaban keessaa tokko wayita miidhaan yookin balaan isarra dhaqqabutti hojjetaan hojiisaa raawwachuu irratti kan argamu ta'uu yookin haala hojii isaatiin walquunnamtii qabu yookin hojii isaa raawwachuuf tattaaffii taasisuu irratti kan argamu ta'uu qaba. Ulaagaan inni lammataa miidhaan hojjetaarra dhaqqabe sun akka gahu hojiin isaa sababa ta'uun mirkanaa'uu qaba⁵¹. Sarvisii hojjetaadhaaf dhuunfaadhaan⁵² yookin gareedhaan kennameefii gara hojiitti yeroo seenu yookin gara manaatti yeroo galu miidhaan irra gahu akka miidhaa hojiitti kan lakkaa'amu yoo ta'u, bakka hojii osoo hin taane gara bakka biraa osoo deemamaa jiruu yoo ta'e garuu, akka miidhaa hojiitti hin lakkaa'amu⁵³. Balaan yookin miidhaan sababa geejjiba gara hojii dhufu yookin bakka hojiitii bahaa jiruutiin hojjetaarra gahu qaama 3^{ffaa} yookin hojjetaadhaan dhaqqabuun isaa hojjechiisaa ittigaafatamummaa irraa hin hambisu⁵⁴.

⁵⁰Mitikkuu Hayiluu fi Masfin Xilahun, Dh/Ij/MMWF, Lakk G 67201, Jiildii 13ffaa.

⁵¹Dhaabbata Inshuraansii Itoophiyaa fi Tsahaaynesh Faantaawu, Dh/Ij/MMWF, Lakk G 47807, Jiildii 9ffaa.

⁵²LHH, *Olitti yaadannoo lak.8*, kwt 97.

⁵³Xirusawu Xilahun (N-3) fi Siivil Warkis Ammaakkaarii Mahaandisooch (IGM), Dh/Ij/MMWF, Lakk G 68138, Jiildii 13ffaa.

⁵⁴LHH, *Olitti yaadannoo lak.8*, kwt 97 (d); Dr Mandafroo Ishatee fi Feredirik Eevart, Dh/Ij/MMWF, Lakk G 36194, Jiildii 8ffaa.

Kana malees, hojjetaan miidhaan hojii irra gahuu isaa boordii yaalaatiin erga mirkanaa'ee booda itti wayyaa'ee hojii dur hojjetutti deebi'uun isaa itti-gaafatamummaa hojjechiisaa kan hambisu miti. Hojjetaan kamiyyuu yeroo beenyaan kanfalamuufitti hojii isaa dura hojjechaa ture hojjechuu danda'us, miidhaan fulla'aan irra gahe taanaan beenyaan miidhaa qaamaa ni kanfalamaaf.⁵⁵ Ta'us, hangi miidhaa gahee boordii mana yaalaatiin irra deebi'amee akka sakatta'amu taasisuun bu'aan qorannaa addaa yoo argame, hojjechiisaan itti gaafatamummaa jalaa bahuu yookin hangi beenyaa kanfaluu hir'achuu akka danda'u LHH kwt 102/3/ irraa ni hubatama.

Miidhaa hojiirraatiin walqabatee qabxiin murteessaan inni kan biraa haala hangi kanfaltii miidhaa qaamaa itti shallagamuun kan walqabatu dha. Hanga kanfaltii miidhaa murteessuuf adda durummaan kan tajaajilu hanga miidhaa dhaqqabee fi dandeettii hojii dhabamsiifame akka ta'e tumaalee LHH irraa ni hubatama. Gosti miidhaa sababa balaa hojiitiin qaama hojjetaa irra gahuu danda'an kunis miidhaawwan bifa 4 qabaachuu danda'a. Isaanis: miidhaa yeroof qofa turu, miidhaa itti-fufaa guutuu, miidhaa itti-fufaa guutuu hin taanee fi du'a ta'uu danda'a. Labsicha kwt 109/3/ jalatti hangi kanfaltii miidhaa qaamaa hojiirraa (hojjetoota uwwisa sooramaa hin qabneef) bifa lamaan ilaalamuu akka danda'u ni kaa'a. Isaanis: miidhaa qaamaa itti fufaa guutuu fi miidhaa itti fufaa guutuu hin taaneef beenyaa kanfalamu dha. Akka hiikkaa labsichaan kennameetti miidhaan qaamaa itti fufaan guutuu hin taane miidhaan hin fayyine ta'ee, gahuumsa hojii hojjetichaa kan hir'isu dha. Miidhaan qaamaa itti fufaa guutuun immoo miidhaa hin fayyine ta'ee miidhamaan sun sana booda hojii kanfaltii yookin mindaa argamsiisuu danda'u keessatti akka hin hirmaatne kan taasisu dha. Kana malees, bu'uura

⁵⁵Dhaabbata Dhiyeessa Callaa-guddistuu Qonnaa fi Geetaachoo Gadlee, Dh/Ij/MMWF, Lakk G 43370, Jiildii 8ffaa.

kwt 101'tiin miidhaan tokko dandeettii hojii hojjetaa hir'isuu yoo baatellee, bifa isaa kan balleesse yookin busheesse yoo ta'e akka miidhaa itti-fufaa guutuutti lakka'amuu danda'a.

Ta'us, miidhaan tokko miidhaa qaamaa guutuu itti fufaa jedhamuudhaaf boordii mana yaalaatiin %100 miidhameera jedhamee ibsamuun dirqama akka hin taanee fi miidhaan qaamaa tokko guutuu yookin gartokkee jedhamee ilaalamuu kan qabu dandeettii hojii waliin malee hir'ina qaamaa guutummaa nafa nama sanaa waliin walbira qabamee ta'uu akka hin qabne hiikkoo Dh/I/MMWF kenne irraa hubachuun ni danda'ama⁵⁶. Akka tumaa LHH kwt 109 irraa hubatamutti, miidhaan qaamaa itti fufaa guutuun yoo dhaqqabe hojjetaa sanaaf beenyaan /kanfaltiin/ miidhaa kanfalamu mindaa isaa waggaa tokkoo shaniin baay'isuun ta'a. Miidhaan qaamaa itti fufaa guutuu hin taane yoo dhaqqabe hanga beenyaa kanfalamuuf mindaa isaa waggaa shanii hanga miidhaa isaa boordii yaalaatiin ibsamuun baay'atee ta'a. Bakka kanatti rakkoon qabatamaan mul'atu tokko ragaan boordii mana yaalaa hanga miidhaa ifatti yeroo hin ibsinee fi dhibbeentaadhaan osoo hin teechisiin yeroo hafe beenyaan haala kamiin shallagama kan jedhu dha? Yeroo hanga miidhaa ifa ta'e (dhibbentaadhaan) boordii yaalaatiin hin ibsamne haala hojjetaan kanfaltii miidhaa argachuu itti danda'u LHH keessatti hin teechifamne. Ta'us Dh/I/MMWF, yeroo dhimmi akkanaa quunname marartoo (equity) jiddu-galeessa godhachuun beenyaa (kanfaltii) miidhaa haalli itti murteesse ni jira⁵⁷.

Hanga beenyaa miidhaa hojiirraa shallaguuf rakkoon qabatamaan mul'atu inni biraa ragaan boordii mana yaalaa hanga miidhaa agarsiisu kun yeroo

⁵⁶Darajjee Wulataawu fi Oomisha Bu'aalee Gogaa Waaliyaa, Dh/Ij/MMWF, Lakk G 49273, Jiildii 9ffaa.

⁵⁷Abbaa Taayitaa Daandiiwwan Oromiyaa fi Girmaa Wayyeessaa, Dh/Ij/MMWF, Lakk G 60464, Jiildii 11ffaa.

tokko tokko malaammaltummaa fi walbeekumsaan akkasumas sadarkaa miidhaa qaama hojjetaarra gahe yookin fulduratti gahu sirnaan osoo hin sakatta'iin haalli itti kennamu boordiiwwan mana yaalaa biratti ni mul'ata. Fakkeenyaaf, miidhaan hojjetaa irra gahe boordii mana yaalaatiin 10% jechuun ibsamee, sababa miidhaa kanaatiin lubbuun hojjetaa sanaa yeroon darbellee ni jira⁵⁸. Ragaan boordii mana yaalaa hanga miidhaa %100 ol ta'uu yeroo ibsus ni quunnama. Yeroo kanas manneen murtii akkaataa labsii HH kwt 109/3/a'tiin beenyaa mindaa waggaa shanii hojjetaa caalu yeroon murteessan ni jira.

Dhimma qabatamaa tokko⁵⁹ keessatti hojjetaan dhaabbata oomisha abaaboo keessatti *laastikii giriin haawusii* osoo diriirsaa jiruu baaxii irraa kufe %130 miidhamuu ragaan boordii mana yaalaa agarsiiseera. Manni murtichaa beenyaa miidhaa yeroo shallagu mindaan guyyaatti argatu qarshii 20 waan ta'eef beenyaan miidhaa argachuu qabu, mindaa isaa kan waggaa shanii qarshiin 36000 (20x30x12x5) %130'n baay'ifamee qarshiin 46,800 (36,000 x %130) akka kanfalamuuf murteesseera. Kana malees, manni murtichaa ragaan mana yaalaa wal'aansi fulduratti hojjechiisaa kanaaf barbaachisaa ta'uu waan agarsiisuuf tilmaamaan qa.100,000 (kuma dhibba tokko) fi beenyaa hamilee qa.100,000 (kuma dhibba tokko) hojjetaa kanaaf murteesseera. Ta'us, murtiin kun sadarkaa oliyyannootiin osoo ilaalamaa jiruu hojjetichi boqoteera. Murticha keessatti haala shallaggii beenyaa miidhaa qaamaa yeroo ilaallu tumaalee LHH waliin kan deemu akka hin taane hubachuun ni danda'ama. Hojjetaa miidhaan hojiirraa itti-fufaa guutuun irra gaheef bu'uura labsii HH' tiin hangi beenyaa miidhaa hayyamame inni guddaan mindaa hojjetaa waggaa shaniiti. Kana jechuun

⁵⁸ Nabiiyyuu Balaay, Abuukaattoo dhuunfaa, Afgaaffii gaafa 08/04/2007 taasifame.

⁵⁹ Laggasaa Dibaabaa fi Meedoos Itoophiyaa Dhaabbata Oomisha Abaaboo I/G/M, MMA Walmaraa, Lakk G. 48847(kan hin maxxanfame).

hangi miidhaa akka %100'tti fudhatama jechuu dha. Kanaaf, ragaan boordii mana yaalaa hanga miidhaa %130 jedhee kan dhiyeesse yoo ta'ellee, manni murtichaa bu'uura seeraatiin mindaa waggaa hojjetichaa shaniin baay'isuun murteessuutu irra ture. Beenyaan hamilee manni murtichaa murteesses yeroo ilaalamu bu'uura seeraa kan hin qabne akka ta'e hubachuun nama hin rakkisu.

Miidhaa qaamaatiin walqabatee qabxiin murteessaan ilaalamuu qabu inni biraa dirqamoota hojjechiisaa miidhaan booda jirani fi kanfaltii miidhaatiin ala jirani dha. Miidhaan hojiirraa hojjetaarra yeroo gahu dirqamoota hojjechisaan qabu keessaa tokko hojjetaa miidhaan hojiirraa irra gaheef deeggarsa wal'aansa duraa (*first aid*) taasisuu dha. Haala qabatamaa akka naannoo Oromiyaatti dhimma kanaan walqabatee yaada hojjetootni qaban hubachuuf bargaaffii qophaa'e hojjetootni 89 akka deebisan ta'eera. Bu'aan isaas gabatee armaan gadii keessatti kan agarsifame fakkaata.

Gabatee 5

Gaaffii	Deebii Hirmaattotaa		
	Eeyyee	Lakki	Yaada kennuu hin danda'u
<i>Deeggarsi wal'aansa duraa dhaabbata hojjechiisaa keessan keessaa ni jiraa</i>	61(%68)	23 (%25)	5

Daataan kunis hojjetaa miidhaan hojjiirratti irra gahuuf deeggarsi wal'aansa duraa dhaabbilee hojjechiisaa hedduu keessatti kan jiru ta'ullee, ammallee gama kanaan harcaatiin jiru salphaa akka hin taane ni hubatama. Akka daataa afgaaffii irraa argame irraa hubatamuttis, dhaabbileen hojjechiisaa kilinika

yookin ogeessa yaalaa hin qabne hojjetaa hojiirratti miidhaan irra gahe ariitiidhaan gara mana yaalaa geessuu irrattis hanqina qabu⁶⁰. Dirqamni biraa yeroo miidhaan hojii dhaqqabe dhaabbileen hojjechiisaa qaban miidhaan hojii hojjetaarra gahuu qaama ilaallatuuf gabaasuu dha. Seerri dirqama isaanirra kan teeche ta'ullee, dhaabbileen hojjechiisaa hedduun yeroo hojjetaa isaaniirra miidhaan dhaqqabu qaama mootummaa ilaallatuuf (waajjira dhimma hojjetaa fi hawaasummaatiif) hin gabaasani⁶¹. Kunis, dhaabbatni hojjechiisaa hojjetaan hojiirratti miidhaan irra gahe mana murtii osoo hin deemiin beenyaa yookin kanfaltii gadi qabaa kanfaleefii gara hojiitti haala itti deebisu uuma⁶².

5. WALIIGALTEE HOJII ADDAAN KUTUU FI BU'AA ISAA

Nageenya industirii mirkaneessuun kaayyoo seera hojjetaa fi hojjechiisaa keessaa isa tokko yoo ta'u, kanas haala itti dhugoomsuun danda'amu keessaa tokko waliigalteen hojii kara seeraan alaa akka addaan hin citne eegumsa gochuu fi kan addaan citus yoo ta'e mirgootaa fi faayidaawwan hojjetaan argachuu qabu akka argatu taasisuuni dha. Kutaa kana jalatti, sababootni

⁶⁰Maammush Taaddee, Barreessaa Waldaa Hojjetootaa, Warshaa Gogaa Mojoo, Afgaaffii gaafa 14/5/2007; Indaashaw Dassaaleny, Gageessaa Oomishaa (Production Manager), Dhaabbata Oomisha Abaaboo Hoolataa Roozis, Afgaaffii gaafa 21/04/2007 gaggeeffame.

⁶¹Addunyaa Tasammaa, Raawwataa Hojii Hubannoo fi Leenjii Wa/Dh/H/H/Go/Wa/Bahaa, Afgaaffii gaafa 28/4/2007; Birhaanuu Bantii, I/G/Wa/Dh/H/H/Ma/Naqamtee, Afgaaffii gaafa 28/4/2007 gaggeeffame; Gabaasa Raawwii KGT Ejensii Dhimma Hojjetaa fi Hawaasummaa Oromiyaa (2003-2007) irraa daataan argames dhaabbilee hojjechiisaa akka naannoo keenyaatti jiran (30,000 ol ta'an) keessaa bara KGT I keessatti dhaabbileen hojjechiisaa ragaa balaa gabaasan 819 qofa dha; kunis 3% gadi dha. Kunis bu'uura seeraatiin dhaabbileen hojjechiisaa marti balaa hojiirraa dhaqqabe akka gabaasan dirqama irra kaawwame kan bahataa hin jirree fi hordoffiin gama kanaan jirus laafaa ta'uu kan agarsiisu dha.

⁶²Fu'aad Alamaayyoo, To'ataa Haala Hojii, Wa/Dh/Hojjetaa fi Hawaasummaa Mag/Mojoo, Afgaaffii gaafa 14/5/07; Yohaannis Indaalewu, Ogeessa Qorannoo fi Leenjii, Wa/Dh/H/H/Ma/Naqamtee, Afgaaffii gaafa 28/4/2007; Yaabbirawu Ayaalqee, I/A/Durataa'aa Waldaa Hojjetaa Warshaa Gogaa Moojoo, afgaaffii gaafa 14/5/2007 gaggeeffame; Birhaanuu Bantii, I/G/Wa/Dh/H/H/Ma/Naqamtee, Afgaaffii gaafa 28/4/2007 gaggeeffame.

waliigaltee hojii addaan kutuuf gahaa ta’anii fi hin taane ni xiinxalamu. Kana malees, bu’aa waliigaltee hojii sababa gahaa malee addaan kutuun hordofsiisu ni sakatta’amu.

5.1. SABABOOTA WALIIGALTEE HOJII ADDAAN KUTAN

Waliigalteen hojii sababa gahaa qofaan adda cituu akka qabu LHH jalatti teechifameera. Sababni gahaan kunis maal maal akka ta’e labsicha keessatti ibsameera. Haala kanaan tumamuun seerichaa wabii hojii mirkaneessuu irratti xiyyeeffachuu isaa mul’isa. Sababoota muraasa seeraan tarreeffaman alatti waliigalteen hojii addaan cituu akka hin qabne teechifamuun isaa investimantii jajjabeessuu irratti dhiibbaa ni qaba jechuun kan ibsan ni jiru⁶³. Labsiin HH sababoota waliigaltee hojii addaan kutan bakka gurguddaa afuritti qoodeera. Isaanis; Seeraan, waltahiinsa gareewwaniin, kaka’uumsa hojjechiisaa fi kaka’umsa hojjetaatiin kan jedhanii dha. Kutaa itti aanutti, sababoota waliigaltee hojii addaan kutan kanneenii fi haala qabatamaa akka naannoo keenyaatti jiran gaggaabaabsuun ni ilaalla.

5.1.1. Waliigaltee Hojii Seeraan Addaan Citu

Waliigalteen hojii seeraan kan addaan citu fedhii gareewwanii tilmaama keessa osoo hin galchiin sababootni seeraan tarreeffaman yeroo guuttamanii argamani dha. Waliigalteen hojii ija seeraan addaan cite kan jedhamu yoom yoom akka ta’e labsii HH kwt 24 jalatti tarreeffamanii jiru. Isaanis: hojjetaan yoo du’u, hojjetaan umurii soorama bahuu waggaa 60⁶⁴ yeroo gahu, sababa

⁶³Getachew Minas, The Impact of Ethiopian Labour Laws on Business Efficiency and Competitiveness, Produced and Distributed by Ethiopian Chamber of Commerce and SIDA, 2011,F11. Qaboo yaa’ii waltajjii Koreen Dhaabbii Dhimma Hawaasummaa, Seeraa fi Dubartootaa wixinee seera hojjechiisaa fi hojjetaarratti taasise, 07/03/1996 , FF. 7-10’tti jiru irrattis waldaaleen hojjechiistotaa yaada walfakkaataa kaasaniiru.

⁶⁴Labsii Soorama Hojjetoota Dhaabbilee Dhuunfaa Murteessuuf Bahe, Lab. Lak. 715/2003, Kwt 17(1).

kasaaruutiin yookin sababa biraatiin hojjechiisaan hojii yoo dhaabe, hojjetaan sababa miidhaan qaamaa irra gaheen dandeettii hojii yoo dhabee fi turtiin yeroo yookin hojiin waliigaltee keessatti irratti waliigalame yoo xumurame dha.

Sababoota kanneen keessaa yeroo hedduu hojjetaa fi hojjechiisaa jidduutti falmiin akka ka'u kan taasisu waliigalteen hojii turtii yeroo daanga'eef taasifame yoo xumurame ykn waliigalteen hojii murtaa'aaf taasifamee hojichi yeroo xumuramu dha. Qabxii kana ilaalchisee rakkoon qabatamaan yeroo hedduu mul'atu hojii amala itti fufaa qabu irratti akkaataa faallaa seeraa ta'een waliigalteen hojii yeroo daanga'eef yoo taasifamee fi yeroon turtii isaanii yoo xumuramu waliigalteen hojii seeraan addaan ni cita moo hin citu? kan jedhu dha. Waliigalteen hojii yeroon turtii isaa xumurame sababa jedhuun adda cituuf waliigalteen qaxarii sun haallan LHH keewwata 10 jalatti tarreeffame keessatti kan raawwatame ta'uu hojjechiisaan mirkaneessuu qaba. Hojjechiisaan waliigalteen hojichaa keewwata 10 jalatti kan kufu ta'uu yoo hin mirkaneessine, waliigalteen hojii yeroo hin daangofneef akka raawwatameetti fudhatamuu qaba. Kanaaf, hojjechiisaan waliigaltee bifa kanaan yeroo murtaa'eef raawwatame sababa godhachuun waliigaltee hojii kan addaan kute yoo ta'e, waliigalteen hojii kun seeraan ala addaan cite jechuun ni danda'ama. Dhaabbileen hojjechiisaa tokko tokko garuu, waliigaltee hojii amalli isaa LHH keewwata 10 jalatti hin kufne yeroo yeroon kan haaromu akka ta'etti waliigaluudhaan yeroo sana eeggatanii hojjetaa sana gaggeessuun bal'inaan mul'ata⁶⁵.

⁶⁵Amaaraa G/Igzaabeer, Gorsaa Seeraa Dhaabbata Tajaajila Humna Ibsaa Itoophiyaa Distiriiktii Kibba Dhihaa, afgaaffii gaafa 23/04/2007 gaggeeffame.

5.1.2. Walta'iinsa Gareewwaniin Waliigaltee Hojii Addaan Kutuu

Waliigalteen hojii walta'iinsa gareewwaniin addaan cituu ni danda'a. Waliigaltee hojii walta'iinsaan addaan citeera jedhamuuf waliigaltichi ifatti barreeffamaan kan raawwatame ta'uu qaba.⁶⁶ Kaffaltii adda addaa kan akka kaffaltii hojiirraa geggeeffamaa kaffaluuf walta'iinsi taasifamu waliigalteen hojii addaan cituu hin agarsiisu. Kana malees, hojjetaan mirgoota isaa seeraan kennamaniif dhiisuuf walta'iinsi raawwatu bu'aa seeraa akka hin qabaanne tumaan labsichaa kun ni teechisa. Qabatama jiru keessatti garuu, faallaa tumaa kanaa yeroo raawwatamu ni mul'ata. Dhimma qabatamaa tokko keessatti hojjetaan hojjechiisaa isaa duraanii waliigaltee hojii koo seeraan ala addaan kuteera jechuun himateera. Hojjechiisaa isaa duraanii kana kan himate yeroo dhaabbata (hoteela) isaa dhaabbata biraaf kiraa kennu hojjetoota isaatiif waliigalteen ana waliin qabdan addaan citee dhaabbata hoteelicha haaraa kireeffate waliin itti fufa kan jedhu xalayaa kenneefi ture. Himatamaanis gochaan hojjechiisaa isaa duraanii kun seeraan ala waliigaltee addaan kutuu dha jechuun faayidaa gara garaa gaafachuun kan himate yoo ta'ellee, manni murtii dhimmicha ilaale waliigalteen himataan himatamaa 1ffaa waliin qabu fedhii isaaniitiin (akkaataa LHH kwt 25/2/ tiin) adda cite jechuun himatamaa itti-gaafatamummaa irraa bilisa taasiseera⁶⁷. Kunis, manni murtii kun waliigalteen hojii walta'iinsaan addaan citeera jedhamuuf waliigaltichi ifatti barreeffamaan kan raawwatame ta'uu qaba jechuun LHH kwt 25 jalatti kan teechifame hubachuu dhabuu irraa kan madde dha.

⁶⁶LHH, *Olitti yaadannoo lak.8*, kwt 25.

⁶⁷Tasfaayee Hayilee fi Hoteela Maayaa (him 1ffaa) fi Boston Partners (him 2ffaa), MMA Adaamaa, Lakk G 82610 (kan hin maxxanfame).

5.1.3. Waliigaltee Hojii Kaka'umsa Hojjechiisaan Addaan Kutuu

Waliigalteen haala kanaan addaan citu yeroo hedduu falmiif ka'umsa kan ta'u waan ta'eef, seerota biyya keenyaan uwwisa bal'aa argateera. Sadarkaa idil-addunyaattis waliigaltee hojjechiisaan addaan citu qofaaf koonveenshiniin Dhaabbata Hojjetootaa Addunyaa (C158) baheera⁶⁸. Waliigalteen hojii sababa gahaa malee addaan cituu akka hin qabne ni hubatama. Waliigalteen hojii kaka'uumsa hojjechiisaan kan addaan citu yoo sababni gahaan dandeettii hojjetaa, naamusa hojjetaa, hojmaata dhaabbatichaa, tajaajila kennamuu fi hundeeffama dhaabbatichaan wal qabatu jiraate qofa akka ta'e LHH kwt 26(1) jalatti tumameera. Koonvenshiniin kana (C158) kwt 4 jalattis haaluma wal fakkaatuun tumamee jira. Waliigaltee hojii kaka'uumsa hojjechiisaan addaan citu bakka sadiitti qooduun ilaaluun ni danda'ama. Isaanis: gaggeessaa akeekkachiisa malee raawwatamu (summary dismissal), gaggeessaa akeekkachiisa kennuun raawwatamu (ordinary dismissal) fi hojjetoota baay'ee yeroo tokkotti hojii irraa geggeessuu (lay off) jedhamee beekama.

5.1.3.1. Akeekkachiisa Malee Waliigaltee Hojii Addaan Kutuu

Sababootni waliigaltee hojii akeekkachiisa malee addaan kutan LHH kwt. 27(1) jalatti tarreeffamanii jiru. Sababootni kun bu'uuraan amala yookiin naamusa hojjetaa waliin walqabatu. Haaluma walfakkaatuun, Koonveenshiniin Dhaabbata Hojjetoota Addunyaa (C158) kwt 11 jalatti hojjetaan rakkoo naamusaa argisiise akeekkachiisa malee hojjiirra akka gaggeeffamu ibseera.

⁶⁸ILO Termination of Employment Convention, C158, 1982, Kwt. 3. Kan argamu toora intarneetii: <https://www.linkedin.com/pulse/c158-termination-employment-convention-iloorg-del-espiritu-santo>; <gaafa 30/05/20 08 kan ilaalame>.

Sababootni kunis akeekkachiisa kennamu cinaatti dhiisuun irra deddeebiin barfachuu, hojiirra hafuu, qabeenyaa hojjechiisaatti garmalee fayyadamuu, bakka hojiitti jeequmsa kaasuu, qabeenya hojjechiisaarraan miidhaa gahuu, yakkaan adabamee guyyaa 30 oliif hojiirraa hafuu, sababa yakkaan adabameef gita sanarratti gahumsa dhabuu, gochaawwan LHH kwt 14/2/ jalatti dhoorkaman dalaguu fi waliigaltee gamtaa keessatti waliigaltee addaan kutuuf sababoota tarreeffaman kan dabalatu dha.

Hojiirraa hafuun walqabatee qabatamaan hubannoon wal fakkaataan hin mul'atu. Bu'uura LHH kwt 27/1/ b'tiin hojjetaan tokko walitti aansuun guyyaa hojii 5 yookiin baatii tokko keessatti guyyaa hojii 10 yookiin waggaa tokko keessatti guyyaa hojii 30 sababa gahaa malee hojiirraa yoo hafe akeekkachiisa malee hojiirra gaggeessuun ni danda'ama. Sababni gahaan kun garuu hojjetaa fi hojjechiisaa biratti haala tokkoon hubatamuu dhiisuu waan danda'uuf falmisiisaa ta'a. '*Sababa gahaa*' kana murteessuuf illee sababootni tilmaama keessa galuu qaban maalfaa akka ta'an labsichi hin keenye. Sababni hojjetaan hafeef sun yeroo madaalamu yaada nama dhama-qabeessa ta'een dhugumaan hojii irratti akka hin argamne kan taasise ta'uun yoo hubatame sababa gahaa dha jechuun ni danda'ama.

Rakkoon qabatamaan tumaa kana waliin walqabatee mul'atu hojjechiisaan hojjetaa gaggeessuu barbaadu waardiyyaan akka ol hin seenne yookin galmee to'annaa haftee irratti akka hin mallatteessine taasisa. Sana boodas guyyaa hojii shan walitti aansuun hafe jechuun hojiirra gaggeessaa jira⁶⁹. Hoji-gaggeessaan tokko tokkos bakka ragaan hin jirretti hojjetaa waajjiratti waamee hojiirra gaggeeffamteetta jedhee itti hima. Garuu, akka waan hojjetaan ofiin hojii hafeetti galmee to'annaa (attendance sheet) irratti hafaa

⁶⁹Baarrakaa Ragguu, Pireezidantii Mana Murtii Aanaa Adaamii Tulluu, afgaaffii gaafa 14/04/2007 taasifame. Kaffaaloo Gaaddisaa, Abbaa Murtii Mana Murtii Aanaa Ada'aa, afgaaffii gaafa 21/04/2007 taasifame.

taasisa. Hojjechiistotni tokko tokkos hojjetaadhaan guyyaa shaniif hojiirraa si dhoorkineerra yookin hojiin waan hin jirreef hayyama sii kennineerra hin dhufiin jechuun afaaniin erga gaggeessanii booda, hojjetaan yeroo deebi'u galmee to'annaa irratti haftee gochuun guyyaa 5 waan hafteef gaggeeffamteetta xalayaa jedhu kennuufiin ni jira⁷⁰. Gochaawwan kunneen ta'e jedhamanii hojjetaa seeraan ala ari'uu fi booda hojjetaan yoo himatu itti gaafatamummaa jalaa bahuuf gochaawwan seeraan ala raawwatamani dha.

5.1.3.2. Akeekkachiisa Kennuun Hojjetaa Gaggeessuu

Akka qajeeltootti, hojjetaan hojiirraa kan gaggeeffamu akeekkachiisa kennuun ta'uu akka qabu konveenshinii Dhaabbata Hojjetootaa Addunyaa (ILO) C158 kwt 11 jalatti ibsameera. Haaluma walfakkaatuun, LHH kwt 28 jalattis sababootni hojjechiisaan hojjetaa isaa akeekkachiisa kennuun hojiirraa akka gaggeessu dandeessisan teechifamaniiru. Sababootni kunis: hojjetaan rakkoo fayyaa isa mudateen ykn miidhaa qaamaa irra gaheen guutummaan hojii hojjechuu yoo dadhabe, dhaabbatni hojjechiisaa teessoo hojii yoo jijjiiraatu hojjetaan bakka sana deemuuf yoo fedhii dhabe, gitni hojii hojjetaan irratti hojjetu sababa gahaan yoo cufame, dhiyeessa meeshaawwan dheedhii irratti hanqinni yoo mudate⁷¹, bu'a qabeessummaa dabaluu adeemsi ykn teeknoolojii haaraan diriiree humni namaa akka hir'atu yoo taasisa fa'i.

Sababoota kanneen keessaa hojiirra oolchurratti qabatamaan rakkooleen kan irratti mul'atan keessaa inni tokko sababa adeemsa haaraa diriirsuun hojjetaan yeroo hojiirraa hir'atu dha. Dhimma DhIMMWO' tiin ilaalamee

⁷⁰Raggaasaa Bayyanaa, Abbaa Murtii, MMA Walmaraa, afgaaffii gaafa 23/4/2007 gaggeeffame.

⁷¹Gigaa Konistraakshinii (DhIM) fi Tarrafaa Zargaawu (fa'a N-6), Murtii Dh/I/MMWF, Lakk G 41385.

murtii argate keessatti⁷² hojjetaan hojii eegumsaa irratti ramadamee hojjetaa ture tokko, hojjechiisaan gita hojii kana sababa dhaabbata *Atilaas Sekiyuuritii* jedhamutti dabarseef ('outsourced' godheef) gaggeeffameera. Dhaddachi Ijibbaataa murtii kenneen '*hojjetaan gita hojii eegumsaa qaama biraaf yoo dabarse iyyuu gitni hojjetaan irra hojjetu kwt 28(1) fi (2)'n kan haguugamu miti*' jechuun gaggeessaan taasifame seeraan ala jechuun murtii jalaa diiguun murteesseera. Rakkoon inni biraa tumaa kanaan walqabatee mul'atu sababa hojjetaan tokko 'gahuumsa hin qabu' jedhuun hojjiirraa gaggeessuun walqabatee rakkoon mul'atu hojjetaan tokko gahuumsa barbaachisu ni qaba moo hin qabu isa jedhu adda baasuu dha. Kunis sirni madaallii raawwii hojii sirnaawaa fi bu'a-qabeessa ta'e jiraachuu dhabuu irraa kan maddu dha⁷³.

5.1.3.3. Hojjettoota Baay'ee Akeekkachiisa Kennuun Hojjiirraa Gaggeessuu (Hojjetaa Hir'isuu)

Hojjechiisaan sababa jijjiirama caaseffama dhaabbatichaa ykn hojjimaata dhaabbatichaan wal qabatuun hojjettoota baay'ee hojjiirraa gaggeessuu akka danda'u LHH kwt 28(2) jalatti tumamee jira. Hojjettoota hir'isuuf qabxiileen ilaalcha keessa galuu qabanis: sababoota waliigaltee hojii hojjettoota baay'ee yeroo tokkotti addaan kutan, lakkoofsa hojjettoota hir'ifamanii, turtii yeroo hir'ifamanii, tartiiba hojjettoota hir'isuu hordofamuu qaban fa'i.⁷⁴ Sababootni hojjechiisaan hojjettoota gareen akka hir'isu dandeessisan LHH kwt 28(2) jalatti tarreeffamanii jiru. Dabalataan, gitni hojii dacha'uun hojjettoota baay'ee hojjiirraa akka gaggeeffaman kan taasisu yoo ta'e, hojjettoota hir'isuun akka danda'amu labsicha kwt 28(3) jalatti tumameera.

⁷²Taayyee Dabalee fi *Gaazii Meerifiik Iraan* (Dhaabbata Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e), DhIMMWO, Lakk G 134454 (kan hin maxxanfame).

⁷³Addunyaa Tasammaa, Raawwataa Hojii Hubannoo fi Leenjii Wa/Dh/H/H/Go/Wa/Bahaa, afgaaffii gaafa 28/4/2007; Biqilaa Maangashaa, I/G Bu/Mi/Hu/Namaa Warshaa Bishaan Albuudaa Amboo, afgaaffii gaafa 20-4-2007 gaggeeffame.

⁷⁴LHH, *Olitti yaadannoo lak. 8*, kwt.28 (2) fi 29.

Haa ta'u malee, kwt 29(3) jalatti hojjetootni hojiirraa kan hir'ifaman sababoota kwt 28(1) jalatti tarreeffaman bu'uura godhachuudhaani jechuun tumameera. Keewwatni 28(1) haala waliigalteen hojjetaa tokkoo itti addaan citu tuma malee waa'ee hojiirraa hir'isuu kan tumu waan hin taaneef tumaa LHH kwt 29(3) jalatti yaadni taa'e dogongora akka ta'e kan hubatamu dha.

Dhimma kana ilaalchisee falmii Boordii Murteessaa Dhimma Hojjetaa Damee Lixa Oromiyaatti ilaalamee murtii argateen⁷⁵ hojjetootni hojjechiisaan osoo adeemsa hir'isuu seerri teechisu hin hordofiin seeraan ala nu gaggeesse jechuun himataniiru. Hojjechiisan gama isaan jijjiirama teeki'noloojii haaraa hojii irra oolchuuf bu'uura kwt 28(2)(c)'tiin hojii irraa gaggeessuu ibsa. Sirni hir'isuu hordofamuu qabu akkuma kwt 29(3) jalatti tarreeffamee jiru hojjetoota akkaataa kwt 28(1) tiin hir'ifamani dha malee kanneen akkaataa kwt 28(2) tiin hir'ifaman hin haammatu jedheera. Boordiin kunis kan kwt 29(3) jalatti akkaataa kwt 28(1)'tiin hir'ifaman jechuun kan ibsame dogoggora malee hojiirraa hir'isuun sababoota 28(2) jala jiran ilaallata jechuun hojiirraa hir'isuun kun seeraan ala jechuun murteessera.

5.2. BU'AAWWAN WALIIGALTEE HOJII SEERAAN ALA ADDAAN KUTUUN HORDOFSIISU

Labsiin HH yeroo waliigalteen hojii seeraan ala addaan citu mirgootaa fi faayidaawwan hojjetaan argachuu qabu teechiseera. Waliigalteen seeraan ala kan addaan cite yoo ta'e, hojjetaan kaffaltiiwwan akka boqonnaa waggaa, kaffaltii hojii irraa gaggeessaa (severance pay), kaffaltii beenyaa, kuufama mindaa, itti-gaafatamummaa yakkaa, dirqama hojiitti deebisuu fi kkf teechiseera. Bu'aawwan addaan citiinsa waliigaltee irraa maddan kanneen

⁷⁵Tasfaayee Kabbadaa (fa'a N-60) fi Itiyoo-Telekoomii, Boordii Dhaabbataa Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa Damee Oromiyaa Lixaa, Lakk G BM19-106/386, Lakk.G BM20-81/397 fi Lakk.G BM18-61.

keessaa isaan yeroo baay'ee hojii irratti falmisiisoo ta'an irratti xiyyeeffachuun akka itti aanutti ilaalla

5.2.1. Kaffaltii Hojii Irraa Gaggeessaa (Severance Pay)

Kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa yeroo waliigalteen hojii addaan citu tajaajila hojjetaan kenneef kaffaltii raawwatamu dha. Kaffaltiin bifa kanaa waliigalteen karaa seeraan alaa fi karaa seera qabeessa ta'een yeroo adda citullee haalli itti kanfalamuu danda'u ni jira. Labsii HH kwt 39 jalatti hojjetaan yeroo yaalii xumure kamiyyuu yeroo waliigalteen hojii sababoota 6 keewwaticha jalatti tarreeffamaniin addaan citutti kaffaltii hojii irraa gaggeessaa ni argata jechuun tumee jira. Labsiin 494/98 kwt 2(2) jalatti sababoota kaffaltiin hojii irra gaggeessaa itti kaffalamu sadi tarreessee jira. Walumaa galatti, seera keenya keessatti sababootni kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa itti raawwatamu sagal (9) tarreeffamanii jiru. Isaanis: hojjechiisaan sababa kasaareef ykn sababa biraatiif dhaabbatichi itti-fufiinsa haala qabaatuun cufamuu, sababa seeraan alaatiin kaka'umsa hojjechiisaatiin hojjetaan hojii irraa yoo gaggeeffame, hojjetaan bu'uura LHH' tiin ibsameen hojii irraa yoo hir'ifamu, gochi yakkaa waan irratti raawwatameef hojjetaan waliigaltee hojii yoo adda kute, hojjechiisaan nageenya ykn fayyaa hojjetaa irra balaan akka qaqqabuu danda'u osoo beekuu balaan kun akka hin qaqqabneef tarkaanfii fudhachuu dhiisuu irraa kan ka'e hojjetaan waliigaltee hojii addaan yoo kute, sababa miidhaa hojiirratti gaheen hojjechuu dhabuun isaa ragaa mana yaalaan yoo mirkanaa'e, kaffaltii pirovidenti fandii kan hin qabne ykn soorama kan hin qabne umuriin sooramaa gahee yoo gaggeeffame, sababa dhukkuba HIV/AIDS'tiin gaaffii ofiitiin hojjetaan hojii yoo gadi lakkise ykn yoo xiqqaate hojjetaan waggaa 5 hojjechiisaaf hojjetee dhukkubaan ykn du'aan waliigalteen isaa kan adda cite yoo ta'e, sababa leenjii isaaf kennameetiif dirqama hojiirra turuu kan hin qabne ta'ee fedhii

isaatiin hojii yoo gadi dhiise dha. DhIMMWF labsii HH kwt 39 jalatti haallan teechifamaniin alatti haallan biroo kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa itti kaffalamu waliigaltee hojii yookiin waliigaltee gamtaa keessatti hammachiisuun akka danda'amu murtii kenne keessatti kaa'eera⁷⁶.

Itti aansuun sababoota kaffaltiin hojii irra geggeessaa itti kaffalamu keessaa kanneen yeroo hedduu falmiiwwan irratti ka'an muraasa dhimmoota qabatamoon deeggaruun ilaalla. Sababoota kanneen keessaa tokko waliigalteen hojii seeraan ala yoo addaan cite dha. Bu'uura kwt 42'tiin waliigalteen tokko seeraan ala addaan citeera kan jedhamu ulaagaawwan waliigaltee hojii addaan kutuuf LHH yookiin seera biroo rogummaa qaban keessatti ibsaman yoo hin guutne ta'e dha. Dhimma DhIMMWF irratti murtii argate keessatti⁷⁷ barsiistuun koollejji tokko qormaata 'COC' akka fudhattuuf xalayaan beeksifamtee, haalli mijateefi deemtee waan fudhachuu diddeef hojjechiisaan waliigaltee hojii addaan kuteera. Kollejjiichi sababa isaa yeroo ibsu qajeelfama mootummaan baaseen barsiisotni dhaabbilee mootummaas ta'e dhuunfaa keessatti barsiisan madaallii gahuumsa ogummaa yoo hin milkoofne barsiisuun kan itti fufuu hin dandeenye ta'uu ibseera. Dhaddachi kunis falmichi dhugaa ta'uu erga mirkaneeffate booda waliigalteen hojjettuu kan addaan cite qajeelfama mootummaa kabajuu sababa diddeeni malee kaka'uumsa hojjechiisaan waan hin taaneef of eeggannoo kennuun hojii irraa gaggeessuun isaa sirriidha jechuun '*kaffaltiin hojii irraa geggeessaa garuu kaffalamuufi qaba*' jechuun murteessera. Waliigalteen kan addaan cite kara seera-qabeessaanidha erga jedhee, sababni dhaddachi kun kaffaltiin hojiirraa gaggeessaa akka kaffalamuuf murteesse ifa miti.

⁷⁶Ayinaalem Hayilee fi Baankii Daldala Itioophiyaa, DhIMMWF, Lakk G 26077, Jiildii 8ffaa.

⁷⁷Kollejji Meedikaalaa Beekaa fi Ababaayyee Taaffasaa, DhIMMWF, Lakk G.135929.

Dhaddachumti kun dhimma biroo walfakkaatu irratti murtii kenneen immoo ejjennoo biraa calaqqisiisee jira. Falmii mana baruumsaa fi barsiisaa tokko gidduutti taasifamaa tureen, manni baruumsichaa bu'uura qajeelfama Biiron Barnootaa baaseen barsiisichi ulaagaa barsiisuuf isa dandeessisu hin qabu jechuun hojiirraa waan ari'eef himata dhiyaateef manneen murtii jalaa barsiisichi seeraan ala ari'ame jechuun hojiitti akka deebi'u ykn beenyaa fi kanfaltiin hojiirraa gaggeessaa akka kanfalamuuf jechuun murteessani. Dhaddachi ijibbaataa MMWO garuu, waliigalteen hojii qajeelfama Biiron Barnootaa baase irratti hundaa'uun kan addaan cite waan ta'eef, murtiin manneen murtii jalaa qulqullina barnootaa kan miidhuu fi waliigalteen hojii seeraan kan addaan cite waan ta'eef, kanfaltiin kanfalamuufii malu hin jiru jechuun murteesseera.⁷⁸ Dhimma walfakkaataa tokko irratti, DhIMMWF murtii kenneen haala kanaan waliigaltee hojii addaan kutuun seeraan ala miti jechuudhaan kaffaltiin hojiirraa gaggeeffamaa akka hin kaffalamneef murteesseera⁷⁹.

Sababni biraan kaffaltiin hojii irraa gaggeessaa kaffalamu hojjetaa hir'isuu dha. Hojjetootni sababa mala hojjimaataa jijjiiruuf yookin teekinoolojii haaraa fayyadamuuf jecha hojii irraa yoo hir'ifaman kaffaltii hojii irraa gaggeessaa argachuu akka qaban tumamee jira. Haa ta'u malee, qabatamaan naannoo kanatti rakkoon ni jira. Dhimma MMA Fantaalleetiin galmee lakk.13632⁸⁰ ta'e irratti murtii argate keessatti hojjetootni waliigaltee hojii yeroon daanga'e taasifnee osoo hojjennuu hojjechiisaan seeraan ala waan hojii irraa nu hir'iseef kaffaltii hojii irraa gaggeessaa fi beenyaa akka nuu kaffalu jechuun himataniiru. Manni murtichaas murtii kenneen gaggeessaan

⁷⁸ Mana baruumsa sadarkaa 1ffaa fi 2ffaa Geetesimaanii fi Dhugumaa Laggasaa, DhIMMWO, Lakk G 179641 (*kan hin maxxanfamne*).

⁷⁹ Salaam Tasfaayee fi Alkaan Dh.I.M, DhIMMF, Lakk.G.69125, Jiildii 13^{ffaa}.

⁸⁰ Haayiluu Gishuu fi Waajjira Ijaarsa Piroojektii Jallisii Bosat Fantaallee, Mana Murtii Aanaa Fantaallee, Lakk G 13631 (*kan hin maxxanfamne*).

taasifame seera qabeessa waan ta'eef, kaffaltii hojiirra geggeessaa argachuu hin qaban jechuun murteesseera. Akka ejjennoo mana murtichaati, hojjetaan yoo seera qabeessaan hir'ifame kaffaltii hojiirra geggeessaa hin argatu jechuu dha. Kunis qajeeltoowwan kaffaltiin hojiirraa geggeessaa maaliif akka kaffalamu hubachuu irratti rakkoon jiraachuu agarsiisa.

5.2.2. Hojiitti Deebisuu

Waliigalteen hojii seeraan ala addaan cituun yeroo mirkanaa'e hojjechiisaan hojjeticha gara hojiitti deebisuuf haalli ittiin dirqamuu danda'u akka jiru labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa kwt 43(1) jalatti teechiseera. Kunis hojjechiisaan sababoota kwt 26(2) jalatti tarreeffamaniin waliigaltee hojii yoo addaan kute gochaa faallaa seeraa isa bu'uura waan raawwateef fedhii hojjetaa irratti hundaa'uun yeroo hunda gara hojiitti akka deebi'uu murtaa'uu akka qabu teechifameera. Sababoota olitti tarreeffamaniin alatti hojjechiisaan waliigaltee hojii seeraan ala yoo addaan kute hojjetaan gara hojiitti deebi'uu yookiin beenyaan kaffalameefi akka gaggeeffamu murteessuun aangoo qaama falmii hojii dhagahuuf kenname ta'uu LHH kwt 43/2/ irraa hubachuun ni danda'ama. Gama biraaatiin, hojjetaan gara hojiitti deebi'uu kan barbaadu yoo ta'ellee deebi'uun isaa hariiroo hojichaa irratti rakkoo ol'aanaa (serious difficulties) kan fidu ta'uun yoo mirkanaa'e gaaffiin hojiitti deebi'uu kufaa ta'ee hojjetichaaf beenyaan kaffalamee akka gaggeeffamu labsichi kwt 43/3/ jalatti ni kaa'a.

Sababa hojiitti deebi'uu hojjetaatiin rakkoon olaanaa ta'e ni uumama jechuun murteessuuf rakkoon olaanaan kan uumamu ta'uu amanuun qofti gahaa miti. Akkasumas hojjechiisaan ragaa fi sababa gahaa malee rakkoon olaanaan ni uumama jedhee waan falme qofaaf rakkoon olaanaan kun ni uumama jechuun murteessuun seera-qabeessa miti. Rakkoon olaanaan kan dhaqqabu ta'uu isaa sababni gahaan jiraachuu mirkanaa'uu qaba. Sababni

gahaan jiraachuu isaa haala qabatamaa dhimmichaa keessattuu amala hojjichaa fa'a irraa hubachuun kan danda'amu dha. Fakkeenyaaf, bu'uura LHH kwt 27'tiin badii akeekkachiisa malee waliigaltee hojii addaan kutuuf dandeessisu hojjetaan raawwate seeraan ala yoo gaggeeffame yeroo hedduu carraan hojiitti deebi'uu kennamuufi kan hin qabne ta'uu danda'a. Gama biraatiin, bu'uura LHH kwt 28'tiin hojjetaan dhukkubbii yookiin gahuumsa hojiitiin walqabatee seeraan ala gaggeeffamu hojiitti akka deebi'u yoo taasifame rakkoo olaanaa geessisa jechuudhaaf sababa gahaa ta'uu dhiisuu danda'a.

Qabatama jiru yeroo ilaallu, waliigalteen hojii karaa seera-qabeessa hin taaneen yeroo adda citu himannaa dhiyaatu hedduu keessatti kanfaltiiwwan gara garaa akka murtaa'uuf gaafachuun alatti hojiitti deebi'uuf yeroon gaafatamu muraasa⁸¹. Hojjetootni seeraan ala hojiirraa gaggeeffamanii fi mana murtiitti himannaa dhiyeeffatanis manni murtii hojiitti akka deebistan jechuun yoo murteessellee hojjetaan beenyaa fudhee akkan gaggeeffamu jechuun yeroon gaafatu ni heddummata.⁸² '*Sababni gahaan*' hojjetaan seeraan ala hojiirraa gaggeeffame gara hojiitti osoo hin deebi'iin kanfaltii isaaf malu argatee akka gaggeeffamu dirqisiisu ni jira moo hin jiru kan jedhu adda baasuun walqabatees hanqinaaleen hojiirratti mul'atan ni jiru. Fakkeenyaaf, dhaddachi lixaa MMWO⁸³ murtii dhimma kana ilaalchisee kenne keessatti hojjechiisaan adeemsa seeraa osoo hin eegiin hojimaata dhaabbatichaa jijjiiruun oomishtummaa dabaluuuf hojjetoota hojii irraa hir'ise tokko waliigaltee seeraan ala addaan kuteera jechuun hojjetootni gara hojiitti akka deebi'an murteessera. DhIMMWF immoo gaggeessaan

⁸¹Yeshiixilaa H/Mikaa'el, Abbaa Murtii MMA Adaamaa, Afgaaffii 14/04/2007 gaaggeeffame

⁸²Indaashaw Dassaaleny, Gaggeessaa Oomishaa (Production Manager), Dhaabbata Oomisha Abaaboo Hoolataa Roozis, afgaaffii gaafa 21/04/2007 gaggeeffame.

⁸³Itiyoo-telekoomii fi Tasfaayee Kabbadaa (N-60), MMWO Dh/Lixaa, Lakk G 138220.

raawwatame adeemsa hir'isuu waan hin hordofneef seeraan ala ta'ullee amala hojii hojjetoota kanaa irraa ka'uun yoo ilaallu hojjetootni kun erga hojii irraa gaggeeffamanii booda, walitti dhufeenyi isaanii hammaataa waan dhufeef gara hojiitti akka deebi'an gochuun hojii hojjechiisaa irratti *rakkoo ol'aanaa* waan fiduuf beenyaan kaffalamee haa gaggeeffaman jedheera⁸⁴. Murtii manneen murtii kanneenii yeroo ilaallus dhaddachi lixaa MMWO hojjechiisaan hojjetoota kana gara hojiitti akka deebisu jechuun murteessuun dura hojiitti deebi'uun isaanii rakkoon olaanaan hordofsiisu ni jira moo hin jiru kan jedhu xiinxaluuf yaaliin taasise akka hin jirre ni hubatama. DhIMMWF immoo walitti dhufeenyi isaanii hammaataa dhufeera jechuudhaan alatti sababa gahaa yaada kana qabachuudhaaf isa geessise akka hin agarsiifne hubachuun ni danda'ama.

6. YAADOTA GUDUUNFAA FI FURMAATAA

6.1. YAADOTA GUDUNFAA

Hariiroon hojii jiraachuu adda baasuun dhimmoota hojiirratti rakkisaa ta'anii fi hojimaatni walfakkaataa hin taane irratti mul'atu keessaa isa tokko dha. Daangaa hojiirra oolmaa labsichaatiin walqabatee hojimaatni walfakkaataa hin taane bal'inaan kan mul'atu dha. Falmiilee hojii dhaabbilee amantaa irraa dhufan keessatti hojjetaa kam kamtu hojiin isaa dhimma afuuraatiin walqabata? hojii hojjetaa isa kamiitu dhimma afuuraatiin walhin qabanne kan jedhu irratti hojimaataa fi hubannoo gara garaatu mul'ata. Dhimmoota hoji-gaggeessitoota dhaabbilee hojjechiisaatiin walqabatees manneen murtii keenya hoji-gaggeessaa ta'uu hojjetichaa akkaataa seeraatiin qulqulleessuu irrattii fi hojjetichi hoji-gaggeessaa ta'uu yoo hubatan tarkaanfii fudhataniin walqabatee rakkooleen ni mul'atu.

⁸⁴ Itiyoo-telekoomii fi Tasfaayee Kabbadaa(N-60), DhIMMWF, Lakk G 75619.

Dhaabbilee hojjechiisaa naannoo Oromiyaa keessa jiran keessatti yeroo qacarriin hojjetootaa gaggeefamu mirgi lammiileen heera mootummaa RDFI keessatti ija walqixaan ilaalamuuf qaban kabajamaa hin jiru. Kanaafis sababni inni guddaan, qacarrii hojjetootaa dhaabbilee hojjechiisaa keessatti gaggeeffamu kan bitu sirni ifa ta'e diriiree hin jiru. Waliigalteewwan hojii hojjetaa fi hojjechiisaa jidduutti taasifamanis dantaa fi fedhii hojjechiisaa jiddu-galeessa godhatanii hojjechiisaan kan qophaa'anii dha. Waliigalteewwan afaaniin yeroo taasifaman akkaataa seerri barbaaduun ibsi barreeffamaa hojjetaa hedduuf hin kennamu. Kana malees, dhaabbileen hojjechiisaa hedduun hojjetaa isaaniitiif tarreeffama hojii (job description) hin kennani. Dabalataanis, mirga hojjetaa haala miidhuun yookin labsii HH ykn waliigaltee gamtaa keessatti mirga yookin haala hojjetaaf teechifamee gadi haala ta'een walta'iinsi yeroo uumamu ni mul'ata. Turtii yeroo waliigaltee hojiitiin walqabatees rakkooleen ni jiru. Dhaabbilee hedduu keessatti, faallaa qajeeltoo seeraa haala ta'een, hojjetootni hojii amala itti fufaa qabu irratti waliigaltee yeroo murtaa'aatiin yookin waliigaltee yeroo yeroon haaromuun qacaramaa jiru.

Miidhaa hojiirraatiin walqabatee rakkoon jiru tokko ragaa boordii mana yaalaa hanga miidhaa agarsiisuun kan walqabatu dha. Ragaan kun qabiyyee qabatee dhiyaachuu qabu, qulqullinnii fi sirrummaan isaa akkasumas yeroon kennamuu irratti rakkoon ni mul'ata. Manneen murtii biras hanga beenyaa miidhaa qaamaa shallaguu irratti hojimaatni jiru walfakkaataa miti. Dhaabbilee hojjechiisaa hedduu keessatti sababa gahaa malee hojjetootni hojiirraa gaggeeffaman hedduu dha. Sababni gahaan yeroo jiraatullee dhaabbileen hojjechiisaa hedduun waliigaltee hojii addaan kutuuf adeemsota hordofuu qaban hordofaa hin jirani. Hojjechiisaan hedduun hojjetaa afaaniin, waardiyyaadhaan waan hojiirraa gaggeessaniif waraqaa sababa waliigalteen

hojii addaan cituuf ibsuu fi guyyaa waliigalteen addaan citu ibsu kennaa hin jirani.

6.2. YAADOTA FURMAATAA

Dhaabbileen amantaa hojjetaan isaanii dhimma afuuraa irratti hojjetu hojjetaa kam kam fa'a akka ta'e akkasumas dhaabbileen hojjechiisaa hariiroo isaanii fi gaggeessitoota hojii jidduu jiru bituuf kan isaan dandeessisu qajeelfama hojii (work rules) baafachuu akka qaban seerri dirqisiisu bahuu qaba. Dhimma kana irratti LHH'tiin qajeelfamni akka bahu ibsame bahuu qaba. Sirni hojjetootni ittiin dorgomsiiifamanii qacaramanii fi faayidaalee gara garaa itti argatan qajeelfama ifa ta'e kan bu'uureffate akka ta'u qaamoleen aangoo seeraa baasuu qaban itti adeemuu qabu. Dhaabbileen hojjechiisaa hedduun hojjetaa isaaniitiif tarreeffama hojii (job description) qopheessuun akka kennan haala dirqisiisuun seerri fooyyaa'uu qaba. Konveenshinoota Dhaabbata Dhimma Hojjetaa fi Hojjechiisaa Addunyaa (ILO) eegumsa hojjattootaatiif barbaachisaa ta'an kan akka mindaa xiqqaa murteessuu fi konveenshinoota biroo biyyi keenya mallatteessite irraa hojjattootni qabatamaan akka fayyadaman seerota baasuu fi qaamota barbaachisan hundeessuu fi kan jiran cimsuun dirqama.

Waajjirri dhimma hojjetaa fi hawaasummaa dhaabbilee hojjechiisaa keessatti nageenyummaa fi fayyummaa ogummaa mirkaneessuuf xiyyeeffannoo olaanaa kennuun hojjechuun isarraa eeggama. Dhaabbilee hojjechiisaa mara keessatti deeggarsi yaalaa sadarkaa duraa akka mijatu dhaabbileen hojjechiisaa marti balaan yookin miidhaan hojjetaa irra yeroo gahu qaama ilaallatuuf dirqama gabaasuu qaban akka bahatan gochuuf qaamni isa ilaallatu hojjechuu qaba. Haala shallaggii fi hanga beenyaa miidhaa qaamaatiin walqabatee seerri jiru ifaa fi haqa-qabeessa haala ta'een fooyyaa'uu qaba.

Waliigalteen hojii yeroo addaan citus hojjetaan mirga dhagahamuu akka qabaatu haala hayyamuun seerri keenya fooyyaa'uu qaba. Turtii yeroo waliigaltee, haala shallaggii fi hanga beenyaa miidhaa qaamaa, sababa gahaa waliigaltee hojii addaan kutan, adeemsa waliigaltee addaan kutuuf hordofamuu qabu, bu'aa waliigaltee hojii addaan kutuu fi kkf irratti abbootii seeraatiif, miseensota boordii fi gaggeessitoota waldaalee hojjetaa fi waldaalee hojjechiistotaaf akkuma barbaachisummaa isaatti leenjiin hubannoo cimsu qophaa'uu qaba. Waldaaleen hojjetaa dhaabbilee hojjechiisaa mara keessatti akka hundaa'anii fi yeroo dhimmi dantaa fi mirga hojjetaa ilaalamuu fi murtaa'u hirmaannaa akka qabaatanii fi fedhii hojjetootaa bakka bu'anii kabachiisuu keessatti dandeettii dhiibbaa uumuu kan qaban akka ta'an qaamoleen gahee qaban marti tumsa barbaachisaa taasisuu qabu.